

Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa Hakkında Bazı Notlar ve Kâmil Paşa'nın Terekesi

The Some Notes About Mehmet Kâmil Pasha from Cyprus and
His Heritage/Estate

Mehmet DEMİRYÜREK*

Öz

Kıbrıs kökenli ikinci Osmanlı Sadrazamı-birincisi Kıbrıslı Mehmet Emin Paşadır.- Mehmet Kâmil Paşa'dır. II.Abdülhamit devrinde 2 defa ve II. Meşrutiyet'in ilânından sonra da yine 2 kez Sadaret makamına getirilen Mehmet Kâmil Paşa ve fikirleri hakkında görebildiğimiz kadarıyla 1 doktora tezi¹ ve 1 de yüksek lisans tezi² hazırlanmıştır. Bununla birlikte her iki tez de incelendiğinde Mehmet Kâmil Paşa hakkındaki bilgilerde birçok eksiklik ve yanlışlıkların olduğu görülmektedir. Özellikle Mehmet Kâmil Paşa'nın Kıbrıs'a yaptığı seyahatler konusunda hemen hemen hiç bilgi yoktur. Ayrıca doğum tarihi konusunda da görüş ayrılığı vardır. Var olan bilgiler de çelişkili veya eksiktir. Paşa'nın terekesi konusunda ise hiçbir bilgi yoktur. Kıbrıslı araştırmacı Ahmet An tarafından yazılan *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler*³ ile Hilmi Kâmil Bayur tarafından yazılan *Sadrazam Kâmil Paşa: Siyasi Hayatı*⁴ adlı eserlerde de aynı eksiklikler ve yanlışlıklar görülmektedir.

*Doç.Dr. Lefke Avrupa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

¹İsmail Şen, *Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa (1832-1913)*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara 1995.

²Nurbanu Kutlay, *Makedonya Meselesi ve Kıbrıslı Kâmil Paşa*, (Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon 1988. Bu çalışma, İsmail Şen'in hazırladığı doktora tezinden sonra yapılmış olsa da, yazarın söz konusu doktora tezini görmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca El-Kılâni Tuati El-Kılâni, *II.Abdülhamid Döneminde Trablusgarb Vilâyeti ve Mehmet Kâmil Paşa Layihası*, (Ankara Üniversitesi İslâm Medeniyetleri ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1990 adlı bir eser daha varsa da bu tez Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa hakkında değildir. Tez Mirliva Kâmil Paşa hakkındadır.

³Ahmet An, *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002 s. 66-75. Aynı yazar ilgili bölümü Tarih ve Toplum dergisinin Şubat 2000 tarihli nüshasında da yayımlamıştır.

⁴Hilmi Kâmil Bayur, *Sadrazam Kâmil Paşa, Siyasî Hayatı*, Ankara 1954.

Çalışmamızın amacı, Mehmet Kâmil Paşa'nın doğum tarihi ile Kıbrıs'a yaptığı seyahatleri açıklığa kavuşturarak biyografisinin eksik veya yanlış olan bu yönlerini tamamlamaktır. Ayrıca Paşa'nın terekesi ve Kıbrıs'ta bulunan mezarı hakkında da ayrıntılı bilgiler de dikkatlere sunulmuştur. Araştırmamız sırasında daha önce hiç kullanılmamış olan ve Kıbrıs Rum Basın Arşivi'nde bulunan Türkçe basın kaynakları ile KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi'nde bulunan bir defterde varlığını tesbit ettiğimiz Kâmil Paşa'nın terekesi kaynak olarak kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Kâmil Paşa, Kıbrıs, Sadrazam, Tereke

Abstract

Mehmet Kamil Pasha, from Cyprus, became the Ottoman Grand Vizier for times. Some studies of his life has been done. But there were some mistakes and deficiencies in these studies. In particular, there was no correct information about his birth date, his Cyprus travels and the his estate/heritage.

The aim of our study is to complete these deficiencies. In this study, we used press sources in the South Cyprus Greek Administration Press Archives and documents about his estate in the North Cyprus Turkish Republic National Archives.

Key Words: Mehmet Kamil Pasha, Cyprus, Grand Vizier, Heritage/Estate

A.Mehmet Kâmil Paşa'nın Doğum Tarihi ve Kıbrıs Seyahatleri

1.Mehmet Kâmil Paşa'nın Doğum Tarihi

Mehmet Kâmil Paşa'nın hayatının aydınlığa kavuşturulamayan bölümlerinden birisi onun doğum tarihidir. Doğum yılı ile ilgili olarak 1835⁵, 1830⁶, 1833⁷, 1832⁸ gibi birbirinden farklı tarihlere rastlanmaktadır.⁹ Bu tarihlerden sadece 1832 ve 1833 yılı akla yakındır. Çünkü gerek İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın -ki çalışmasından Mehmet Kâmil Paşa'nın Sicil-i

⁵ Nurbanu Kutlay, a.g.e, s.VIII (Bu tarih Türk Ansiklopedisinden naklen verilmiş görünmektedir. Ama ansiklopedideki tarih 1832'dir.)

⁶ Servet Sami Dedeçay, *Dr. Fikret Rassisim*, Lefkoşa 1998, s.63.

⁷ Tuncer Bağışkan, *Kıbrıs'ta Osmanlı Türk Eserleri*, Lefkoşa 2005, s.67. Kâmil Paşa'nın mezar taşında da 1833 yılı onun doğum yılı olarak yazılmıştır.

⁸ İbnül Emin Mahmet Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, s.1347; İsmail Şen, a.g.e, s.9; Hilmi Kâmil Bayur, a.g.e, s.47; Dr.Erol Kufî, "*Sadrazam Kâmil Paşa Kıbrıs'ta*", *Benim Kıbrıs'ım*, Mart-Nisan 2001, s.39; Ahmet An, a.g.e, s.66 (Bununla birlikte An'ın eserindeki bazı ifadeler çelişkilidir. Örneğin a.g.e, s.66'da 1832 derken, s.71'de yaptığı bir alıntıdan bu yılın 1831 olduğu görülmektedir.); Bener Hakkı Hakeri, *Kıbrıs Türk Ansiklopedisi*, I. Cilt, (tarihsiz) s.189; Haşmet Muzaffer Gürkan, *Kıbrıs Tarihinden Sayfalar*, Lefkoşa 1982, s.180; Sir Harry Luke'dan naklen "*Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Ünlü Kişiler I*", *Yeni Kıbrıs Dergisi*, Ekim 1977, s.22.

⁹ Görme imkânı bulduğumuz bazı yabancı kaynaklarda da durum aynıdır. Örneğin, *Encyclopedia Americana* (cilt 16, USA, 1980, s.398)'da 1833, *Encyclopedia Britannica* (cilt 13, USA, 1972, s.338 ve cilt 13, USA, 1959, s.368)'da 1832 yılı onun doğum yılı olarak verilmiştir.

Ahvâl kaydını gördüğü anlaşılmaktadır- ve gerekse İsmail Şen'in -ki Mehmet Kâmil Paşa'ya Osmanlı idaresince 1908 yılında verilmiş olan nüfuz tezkeresini yayımlamıştır- yararlandıkları belgelerde verilen doğum yılı H.1248'dir. Öyleyse onun doğum yılı H. 1248'dir denilebilir.¹⁰ Bu araştırmacılar bundan hareketle M.1832 yılını Kâmil Paşa'nın doğum yılı olarak kabul etmişlerdir. Fakat ay bilinmediği için Kâmil Paşa'nın doğum yılını M.1832 yılı olarak kabul etmek yanlıştır. Çünkü H.1248 yılının bazı ayları M.1832'ye, bazı ayları ise M.1833'e tekabül etmektedir. Bu nedenle Kâmil Paşa'nın doğum tarihini/yılını şimdilik H. 1248= M. 1832/1833 şeklinde yazmak en doğrusu olacaktır.

2.Mehmet Kâmil Paşa'nın Kıbrıs'a Birinci Gelişi

Mehmet Kâmil Paşa İstanbul'a gittikten sonra uzun yıllar Kıbrıs'tan uzak kalmıştır. II. Meşrutiyetin ilanından sonraki yıllar içinde ise iki kez Kıbrıs'a gelmiştir. Her iki gelişinde de Sadrazamlık mevkiinde bulunmuyordu.

İsmail Şen, Kamil Paşa'nın Kıbrıs'a ilk gelişi ile ilgili olarak "1911'de (H.1329) yılı sonlarında zatürreye yakalanarak ağır bir hastalık dönemi geçirmiştir. Doktorların kendisine hava değişimi önermeleri üzerine Mısır'a gitmeye karar vermiştir...Bu seyahat esnasında uzun dönem valilik görevinde bulunduğu İzmir şehrine uğramış, daha sonra memleketi Kıbrıs'a gitmiştir." demekte ve Kâmil Paşa'nın " bu seyahati oğlu Şevket Bey'e yazdığı 10 Teşrîn-i sâni 1326 tarihli mektupta geniş bir biçimde"¹¹ anlattığını belirtmektedir. Ahmet An ise çalışmasında ayrıntıya girmeden sadece yaptığı alıntılarla bazen 1910¹² bazen de 1911¹³ yılını zikretmekle yetinmiştir.

İsmail Şen'in ifadelerindeki çelişki hemen göze çarpmaktadır. Zira Rumî 1326 yılının karşılığı M.1911 değil, M.1910 yılıdır.¹⁴ Ahmet An'ın eserinde ise kaynakların karşılaştırılıp süzgeçten geçirilmediği, iktibaslarla yetinildiği görülmektedir. Ayrıca her iki çalışmada da Kâmil Paşa'nın 1910 (veya 1911) yılının hangi ayında Kıbrıs'a geldiği ve ne kadar kaldığı¹⁵ konusu da açıklığa kavuşturulmuş değildir.

Bizim tesbitlerimize göre, Mehmet Kâmil Paşa 20-27 Ekim 1910 tarihleri arasında bulunan bir günde Kıbrıs'a gelmiştir. O yıllarda Kıbrıs'ta yayımlanmakta olan **Sünuhat** gazetesi 27 Teşrîn-i evvel 1910 tarihli

¹⁰ Kıbrıs'ta yayımlanan Kıbrıs gazetesi Kâmil Paşa'nın ölümü üzerine yayımladığı tercüme-i hâlde 1248 tarihini vermektedir. *Kıbrıs*, 24 Teşrîn-i sâni 1913, s.2.

¹¹ İsmail Şen, a.g.e, 361 numaralı dipnot, s. 231.

¹² Ahmet An, *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler*, s.70.

¹³ Ahmet An, *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler*, s.70 ve 71.

¹⁴ Kâmil Paşa'nın mektubundaki Rumi 10 Teşrîn-i sâni 1326 tarihi, Miladi 23 Kasım 1910'a tekabül eder ki Paşa bu tarihten önce Kıbrıs'a gitmiş olmalıdır.

¹⁵ Sadece Ahmet An'ın, *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler* adlı eserinde bulunan iktibaslardan birinde "iki hafta kadar Lefkoşa'da" kaldığı yazılıdır. Bkz. s.70.

nüshasında “Geçen hafta Fransız postasıyla *sadr-ı esbak hemşehrimiz Kâmil Paşa hazretleri ceziremize teşrif buyurmuşlardır. Burada onbeş yirmi gün ikametten sonra Mısır’a gidecekleri müstahberdir.*”¹⁶ şeklinde bir haber vermektedir. Gazete haftalık olduğu için ve Posta vapurunun geliş gününü tesbit edemediğimizden kesin bir tarih saptayamadık. Bununla birlikte 20-27 Ekim 1910 tarihlerine tekabül eden bir günde Kâmil Paşa’nın Kıbrıs’a geldiğini söyleyebiliriz. Paşa’nın 27 Ekim 1910 tarihinde Kıbrıs’ta bulunduğu kesindir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi **Sünühat** gazetesi Kâmil Paşa’nın Kıbrıs’ta 15-20 gün kalacağını yazmıştı. Fakat ertesi hafta yayımlanan 3 Teşrin-i sâni 1910 tarihli nüshasında Kâmil Paşa’nın Kıbrıs’tan ayrılarak Mısır’a gittiğini yazmaktadır. Gazeteye göre “*Burada buldukları müddet memleketimizin zaman-ı Hamidî ashâb-ı meratibi ve kendisinin lutuf-dîdeleri tarafından hüsn-i kabul gördüğü gibi avdetlerinde de onlar tarafından teşyî olunmuştur.*”¹⁷ Öyleyse Kâmil Paşa Kıbrıs’ta ancak bir hafta kadar kalmış ve sonraki posta vapuruyla Kıbrıs’tan ayrılmıştır.

3. Mehmet Kâmil Paşa’nın Kıbrıs’a İkinci Gelişi

Mehmet Kâmil Paşa ile ilgili olan ve yukarıda zikrettiğimiz eserlerde onun Kıbrıs’a ikinci gelişi de karanlıkta bırakılan noktalardan biri olmuştur. Söz konusu eserlerde sadece Kıbrıs’taki hayatı ve 14 Kasım 1913’teki ölümünden bahsetmekle yetinilmiştir. Kıbrıs’a tam olarak ne zaman geldiği, kimler tarafından nasıl karşılandığı açıklığa kavuşturulmamıştır. Bu nedenle biz ortaya koyacağımız bilgilerle onun Kıbrıs’a ikinci kez gelişini açıklığa kavuşturmuş olacağımızı düşünmekteyiz.

Bilindiği üzere 10 Kânun-ı sâni 1328 (23 Ocak 1913) tarihinde Enver Paşa ve arkadaşlarının gerçekleştirdiği Bâb-ı âli baskını sonucunda Kâmil Paşa sadrazamlıktan istifaya zorlanmıştır. Kıbrıs’ta yayımlanan **Seyf** gazetesine göre, “*Enver Bey, Meclis-i Vükelâya girdi. Kâmil Paşa’yı istifasını vermeğe mecbur etti.*”¹⁸

¹⁶ “Kâmil Paşa”, *Sünühat*, 27 Teşrin-i evvel 1910 Perşembe, s.2.

¹⁷ “Kâmil Paşa’nın Ceziremizden Müfarekâtı”, *Sünühat*, 3 Teşrin-i sâni 1910, s.2.

¹⁸ “İskenderiye’de Münteşir El Ahali Ceride-i Muteberesinden Mevrud Husûsî Telgraflarımız”, *Seyf*, 25 Kânun-ı sâni 1913, s.2. Ali Fuat (Türkgeldi) Bey bu konuda şunları yazmaktadır: “Bir aralık Kâmil Paşa beni nezdine çağırıp ‘Enver ve Talat geldiler, istifa teklif ettiler Yazdığım istifanamede cihet-i askeriyeden vuku bulan teklif üzerine diye yazmış olduğum halde ‘ahali’ tabirini de ilave ettirdiler.’ dedi. İstifanamenin sureti şudur:

Huzur-ı âli-i Hazret-i Padişahiye

Ahali ve cihet-i askeriyeden vukubulan teklif üzerine huzur-ı şahanelerine istifaname-yi acizanemin arzına mecbur olduğum muhat-ı ilm-i ali buyurulmakta.

10 Kânun-ı sâni 1328

Sadrazam Kâmil”, Hilmi Kâmil Bayur, a.g.e, s.387-388.

Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa'ya karşı girişilen bu hükûmet darbesi Kıbrıs'ta yayımlanan *Seyf* gazetesince memnuniyetle karşılanmıştır. Gazetede yayımlanan "Tebrik" başlıklı yazıda şöyle denilmektedir:

"Hayat-ı siyasiyye-i Osmaniyyemiz hirpalana hirpalana nihayet son darbe-i bî-amana ma'ruz olunca tam mukaddes vatanın karar-ı hazini imzalanacağı bir sırada ulvî simalar, milletperver kahramanlar, hilkatın mücessem iffeti olan namuskâr merdler sahne-i mücadelede göründüler. Bunlar birer münci-i vatan ve millet, bunlar birer mücahid-i ali-himmet idiler.

Yaşa sen ey millet babası, vatanın hayırlı evladı Enver! Yaşayınız İslâmiyetin ve Osmaniyyetin hamileri, hepiniz yaşayınız; Vatanın, milletin mukadderatı sizdedir!

*Ey muhterem Cemiyet, siz vazife-i millîyyenizi yaptınız. Fakat yine millet size medyûn-ı şükrandır. Muvaffakiyetinizden bu namlı, şanlı kutsî muvaffakiyetinizden dolayı 'Seyf' de tebrikât ve teşekkürâtını, sizi takdis ederek kemâl-i ihtiramla takdim eder."*¹⁹

Kâmil Paşa bu olaydan 12 gün sonra, 22 Kânun-ı sâni 1328 (4 Şubat 1913) tarihinde Başkitabete bir yazı yazarak Mısır'a gitmek istediğini belirtmiştir. Bu yazısında son gelişmelerin kendisini çok sarstığını, doktor gözetiminde bir hafta yatmak zorunda kaldığını ve doktorların kendisine tebdil-i hava tavsiye ettiklerini belirterek "*bakiyye-i hengâm-ı şitayı Mısır'da geçirmek üzere müsaade-i seniyye-i şâhâne*"²⁰ talep etmiştir.

İsmail Şen'in belirttiğine göre, onun İstanbul'dan uzaklaşmasını isteyen muhalifleri bu isteği memnuniyetle karşılamışlar ve 120 lira da para temin etmişlerdir. Kâmil Paşa böylece Mısır'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştır.

Kıbrıs'a gelmek gibi bir niyeti olmayan Kâmil Paşa 9 Şubat 1913 tarihinde İskenderiye'ye varmıştır.²¹ Fakat iki ay kadar sonra İstanbul'a dönmek istediğinde ise kendisine izin verilmemiştir. Oğlu Şevket Bey'e yazdığı 12 Nisan 1339 (25 Nisan 1913) tarihli mektupta bunun nedenini Sadrazam'a sorduğunu ve "*Şu sırada Dersaadeti teşrif etmemeleri münasiptir efendim.*"²² şeklinde cevap aldığını yazmaktadır.

¹⁹ "Tebrik", *Seyf*, 25 Kânun-ı sâni 1913, s.2.

²⁰ İsmail Şen, a.g.e., s.281.

²¹ "İskenderiye'de Münteşir El Ahali Ceride-i Muteberesinden Mevrud Husûsî Telgraflarımız", *Seyf*, 16 Şubat 1913, s.2.

²² Hilmi Kamil Bayur, a.g.e., s.396. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın cevabî telgrafı da 12 Nisan 329 (25 Nisan 1913) tarihini taşımaktadır. Bkz. *Kıbrıs Şer'iyyesinden Müdevver Tereke Defteri, 1911-1924*, s.14-15.

Böylece Kâmil Paşa bir anlamda zorunlu olarak Kıbrıs'a gelmek durumunda kalmış ve 1 Mayıs 1913 tarihinde Hidiviye vapuru ile "Mısır'dan Kıbrıs'a teşrif etmişlerdir."²³ Seyf gazetesinin verdiği bilgiye göre "Paşa-yı müşarunileyh Mağosa'da Belîğ Paşa ve Köroğluzade Hüseyin Ata Efendi ve Kufızade Asaf Bey tarafından istikbal olunmuş ve bir müddet istirahat buyurduktan sonra tren ile Lefkoşa'ya alafranga saat ikide teşrif buyurmuşlardır. Lefkoşa'dan da Ankaştına'ya kadar kadı-i Kıbrıs Ali Rifat ve Ahmet İzzet Efendilerle daha birçok zevat tarafından istikbal olunmuşlardır."²⁴

Anlaşıldığına göre Kâmil Paşa'nın Kıbrıs'a gelmiş olması Kıbrıs Türk basınında-görebildiğimiz kadarıyla o tarihte Türkçe olarak sadece Seyf gazetesi yayımlanıyordu- pek de ilgi uyandırmamıştır. Fakat Rum basınında bunun tam tersi bir durum söz konusudur. Seyf gazetesine göre Kıbrıs'ta Rumca olarak yayımlanan Foni Tis Kıpru ve Kipriyakos Filaks gazeteleri de Kâmil Paşa'nın Kıbrıs'a gelişini haber olarak vermişler ve yorumlarda bulunmuşlardır. Hatta Foni Tis Kıpru gazetesi bir muhabirini Kâmil Paşa ile mülâkata göndermiş ve muhabir Kâmil Paşa ile bir de mülâkat yapmıştır.

Seyf gazetesine göre "Foni muharriri Kâmil Paşa tarafından kabul olunarak epey müddet mülakat ettiklerini fakat siyasiyâttan bahs etmediklerini yazdıktan sonra diyor ki:

*Kâmil Paşa Hazretleri doksan yaşını belki de geçtikleri halde yine dinç ve nasiyesinde bir zeka ve cevvaliyet parlıyor. Nasıl ki Türkiye her tehlikeye ma'ruz kaldığı bir zamanda bütün bu dahi-i siyasiye teveccüh ediyor. Kıbrıs'ta ne kadar müddet kalacağı malum değildir. Çünkü bu sualimize cevap vermekten içtinab etmiştir. Fakat ağleb-i ihtimale göre bakıyye-i hayatını memleketi olan Kıbrıs'ta geçirmeği arzu ediyor. Meğer ki milleti tarafından tekrar sadarete teklif olunsun- ki o da pek uzak değildir zannındayız- ve böyle olduğu takdirde Genç Türkler'den son defa yediği hakaretlere rağmen yine kabul ederek İstanbul'a gidecektir."*²⁵

Yine Seyf gazetesine göre Kipriyakos Filaks gazetesi de şu yorumda bulunmuştur:

²³ "Kâmil Paşa", Seyf, 5 Mayıs 1913, s.2. Haşmet Muzaffer Gürkan Paşa'nın Larnaka'da karaya çıkıp Lefkoşa'ya geldiğini yazıyorsa da (bkz. a.g.e, s.180) bu doğru değildir. Dr. Erol Kuffi ise vapurun Port-Said-Mağusa-Larnaka-İstanbul-Kostanza arasında çalıştığını belirtmekte (bkz a.g.e, s.39) fakat Kâmil Paşa'nın hangi liman yoluyla Kıbrıs'a geldiğini yazmamaktadır.

²⁴ "Kâmil Paşa", Seyf, 5 Mayıs 1913, s.2. Dr. Erol Kuffi, Kıbrıs'a geldiği zaman Kâmil Paşa'nın büyük bir törenle karşılandığını yazıyorsa da (a.g.e, s.39) biz dönemin Türkçe ve Rumca gazetelerinde böyle bir bilgiye rastlayamadık. Haşmet Muzaffer Gürkan da Erol Kuffi ile aynı fikirdedir. Bkz. a.g.e, s.180-181.

²⁵ Kâmil Paşa", Seyf, 5 Mayıs 1913, s.2.

“Kıbrıs ahalisi bilâ-tefrik-i cins ve mezhep kemâl-i hürmetle bu vatandaşını selamlar. Çünkü Kıbrıslı olarak bu muhterem pîr-i siyâsî daima Kıbrıslılara muavenette bulunmuştur.

Kudüs-i şerifteki bugünkü mevkiimizle kilise imtiyazâtını ‘Ortodoks Kilisesi’ Kâmil Paşa’ya medyündür.Kendisi ihtiyar, istirahatete muhtaç olduğu halde vatanın hâl-i izmihlâl[in]de İstanbul’a gitmeğe ve bütün hayatını vatanına vakf etmeğe âmadedir.”²⁶

1 Mayıs 1913²⁷ tarihinde Kıbrıs’a gelen Mehmet Kâmil Paşa 14 Kasım 1913 tarihindeki ölümüne kadar, yaklaşık altı buçuk ay Kıbrıs’ta yaşamıştır.

4.Mehmet Kâmil Paşa’nın Kıbrıs’a Hizmeti

İsmail Şen’in çalışmasında Mehmet Kâmil Paşa’nın Kıbrıs’a yaptığı hizmetler konusunda bir şey yazılmazken, Ahmet An, çeşitli kaynaklardan yaptığı alıntılarla bu konuda şunları yazmaktadır:

“Muallimlere 1 buçuk lira maaşla 12 Osmanlı mektebi ve 7 lira maaşla bir Osmanlı Mektep müfettişliği (ceman 25 Osmanlı Lirası) Paşa’nın ilk başvekâletleri esnasında küşad edilmiştir”²⁸.

Ahmet An, aynı çalışmasında Zihni İmamzade adlı bir Kıbrıslı Türkün anılarına da yer vermektedir. Buna göre, Kâmil Paşa 1913 yılında Kıbrıs’a geldiği zaman Zihni İmamzade Lefkoşa İdadi’sinde öğrencidir. Kamil Paşa’yı birkaç kez Cuma namazları sırasında Selimiye Camiinde görür ve birkaç arkadaşı ile anlaşarak Paşa’dan okulları için maddî destek isterler. Kâmil Paşa’nın buna cevabı şöyle olur:

“Evlatlar, ben gördüğünüz gibiyim.Ama siz, Kıbrıs fatihlerinin torunlarısiniz. İdadî Komisyonu bana bir arıza yapsın. Leşkoşa hisarlarını okulunu namına istesin, ben onları okulunu namına koçan ettireyim.”²⁹ Fakat bu girişimden bir sonuç alınamamıştır.

Bu yazılanların doğruluk derecesi oldukça tartışmalıdır. İlk bilgi kaynağı 1948 yılına ait bir Halkın Sesi gazetesi³⁰ nüshasıdır. İkinci kaynak ise 1986 yılında yine Kıbrıs’ta yayımlanan Yeni Düzen gazetesinde yayımlanan anılardır.³¹

²⁶ Kâmil Paşa”, Seyf, 5 Mayıs 1913, s.2.

²⁷ Dr.Erol Kuffi “Sadrazam Kâmil Paşa Kıbrıs’ta” adlı yazısında, Kamil Paşa’nın 8 Mayıs 1913 tarihinde Kıbrıs’a geldiğini yazıyorsa da bu mümkün değildir. Bkz. Dr. Erol Kuffi, Sadrazam Kâmil Paşa Kıbrıs’ta, Benim Kıbrısım Dergisi, Mart-Nisan 2001, s.39.

²⁸ Ahmet An, Kıbrıs’ın Yetiştirdiği Değerler, s.74. Bu bilgi aynı sayfada 2 ayrı paragrafta tekrar edilmiştir.

²⁹ Ahmet An, Kıbrıs’ın Yetiştirdiği Değerler, s.74-75.

³⁰ 14 Kasım 1948 tarihli Halkın Sesi gazetesinden nakleden Ahmet An, Kıbrıs’ın Yetiştirdiği Değerler, s.74.

³¹ 4 Eylül 1986 tarihli Yeni Düzen gazetesinden nakleden Ahmet An, Kıbrıs’ın Yetiştirdiği Değerler, s.75.

Bizim ulaşabildiğimiz kaynak ise bunlardan çok daha eskidir ve Paşa'nın 1910 yılında Kıbrıs'a geldiği zaman Kıbrıs'ta yayımlanmakta olan **Sünühat** gazetesidir. Bu gazetede yazılanlar yukarıda ifade edilenlerden oldukça farklıdır.

Sünühat gazetesi, Kâmil Paşa 1910 yılında Kıbrıs'a geldiği zaman Kıbrıslı Türklerin ondan beklentilerini şöyle dile getirmiştir:

“Kâmil Paşa'nın ceziremiz maarifinin muhtac-ı muavenet olduğunu gördüğü ve hususuyla idadimizin alât ve edevâtının noksanı yüzünden talebeler lâzım gelen istifadeyi edemedikleri bedihi bulunduğundan her halde lâ-akall beş yüz lira Mekteb-i İdadimize alât ve edevât tedarik olunmak üzere ihsan buyuracakları ümit edilmekte idiye de ma'teessüf vezîr-i âlişanımızdan böyle bir lütuf görmedik. Belki ihsan etti de bizim haberimiz yoktur. Ma'mafih bizim ve umûmun duyması icab ederdi.”³²

Görüldüğü gibi gazete, Ahmet An'ın zikrettiği ve Kâmil Paşa'nın birinci sadaret dönemi olan 1885-1891 yılları arası açmış olduğunu söylediği okullardan hiç bahsetmemektedir.

Gazete ilgili yazının devamında ise şöyle bir de soru sormaktadır:

“Elli seneyi mütejaviz vatana gelmemiş bir sadrazamdan vatandaşları maariflerine değil beş yüz veya bin lira, daha büyük fedakârlıklar beklemeğe hakları yok mu?”

Sünühat ilgili yazının devamında Kâmil Paşa'yı Kıbrıslı Rum bir tüccarla karşılaştırmakta ve şunları yazmaktadır:

“Hristiyan vatandaşlarımızdan olup da İskenderiye'de ticaretle iştigal eden Mutsi Efendi geçenlerde ceziremize teşriflerinde “Kalapınabot'da” bir ticaret mektebi inşa ve tesisi için iki bin lirayı mütejaviz bir meblağ sarfını deruhte eylediği, mektebe devam edecek leylî fukara etfaline sarf olunmak ve mektebin idaresi için de istihbaratımıza göre on bin liradan fazla bir para vakfeylettiği işitilmiştir. İşte insan böyle hamîyyet-i mücessime bir vatandaş yoluna feda-yı can etse sezâ değil mi?”

Halbuki Kâmil Paşa Hazretleri defaatle mesned-i sadareti ihraz etmiş, maarifin derece-i lüzumunu takdir eder bir zat-ı âli-kadr olduğu halde bu yolda ibrâz-ı himmet buyurmamaları bizimle beraber bütün ceziremiz müslümanlarını meyus bırakmıştır.”

Sünühat'a göre Kâmil Paşa İskenderiye'deki işlerini tamamladıktan sonra Kıbrıs'a uğramadan “beraberinde Yunan İzmir konsolosu bulunduğu halde Atina'ya çıkararak birkaç saat kalmış ve ihtiramât-ı farika ile kabul edilerek mazhar-ı i'zaz olmuştur.

³² “Kâmil Paşa'nın Ceziremizden Müfarekân”, *Sünühat*, 3 Teşrîn-i sâni 1910, s.2.

Atina'nın şâyan-ı temaşa mahallerini gezmiş ve ziyaretinden iyi bir hatıra saklayacağını dostlarına beyan etmiştir. Kâmil Paşa ba'de İzmir'e müteveccihen hareket eylemiştir."³³

Sünühat gazetesindeki bu yazı okunduğu zaman Kâmil Paşa'nın Kıbrıs'ta okul açtırdığı yolundaki bilgilerin doğrulanmadığını söylemek yerinde olur kanaatindeyiz. Bununla birlikte onun okul yaptıracak veya büyük bağışlarda bulunacak derecede zengin olmadığını da düşünmekteyiz.³⁴

B.Mehmet Kâmil Paşa'nın Terekesi

1.Kâmil Paşa'nın Ölümü

Kâmil Paşa 1 Mayıs 1913 tarihinde Kıbrıs'a gelmiştir. Ahmet An'a göre, Kâmil Paşa bir süre Sir Harry Luke'un evinde kalmış ise de daha sonra bu evin bitişiğindeki evi "al"mıştır,³⁵ evin sahibi Arap Ahmet Camii imam Tayyib Efendi'dir.³⁶ İsmail Şen bu konuda Hilmi Kâmil Bayur'a dayanarak "Kâmil Paşa Lefkoşe'deki Beliş Paşa'nın Hisar önündeki büyük evini tutmuş"³⁷ tur demektedir. Dr.Erol Kufî "Sadrızam Kâmil Paşa, Beliş Paşa'nın Lefkoşa'da Kaytazade burcundaki (Yiğitler Burcu) konağında misafir edildi."³⁸ diyerek İsmail Şen ile benzer şeyler yazmaktadır.Haşmet Muzaffer Gürkan ise sadece "Cirit hisarına bakan büyük bir eve yerleşmişti."³⁹ demektedir, ayrıntı vermemektedir.

Bu konudaki bilgilerin de birbirini tutmadığı görülmektedir. Çünkü Paşa'nın ölümü üzerine düzenlenen tereke kayıtlarında Mehmet Kâmil Paşa'nın Kıbrıs'ta, Lefkoşa'da "Arap Ahmet mahallesinde Müftüzade Hacı Şefik Efendi'nin hanesinde muvakkaten ve misafireten mukim iken 14 Zihicce 1331 ve 14 Teşrin-i sâni 1913 on dördüncü Cuma günü füc'eten" vefat ettiği belirtilmiştir.⁴⁰ Biz olaya en yakın kaynak olarak tereke kayıtlarını

³³ "Kâmil Paşa", *Sünühat*, 8 Kânun-ı evvel 1910, s.4.

³⁴ İsmail Şen, çalışmasının 286-298. sayfasında Kâmil Paşa'nın sahip olduğu mal varlığını açıklamaktadır. Açıklanan bu mal varlığı bir Sadrızam söz konusu olunca oldukça azdır. Sir Harry Luke'a göre, Mehmet Kamil Paşa "kişisel olarak ihtiras sahibi değildi. Her şeyden önce bir vatanperver ve çok dürüst bir adamdı." "Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Ünlü Kişiler I", *Yeni Kıbrıs Dergisi*, Ekim 1977, s.22. Ölümü sırasında Kıbrıs'ta bulunan kız kardeşinin oğlu aynı kişi tarafından şöyle tasvir edilmiştir: "Beyaz torba dizlikli, çıplak baldırlı ve lastik ayakkabılı bu Türk köylüsü Başvezirin yeğeni, kızkardeşinin oğlu idi. Şehrin yakınındaki Deftera köyünde çiçek ve sebze yetiştirip satardı." A.g.e, s.23.

³⁵ "Kiralamaş" demek istenmiş olmalıdır. Çünkü tereke kayıtlarında satın almayı doğrulayıcı bir bilgi yoktur. Sir Harry Luke'un ifadesi şöyledir: "Ben Trodos'tan dönünce Kâmil çoğalan ev halkını sığdırabilecek bitişiğindeki evi aldı.", *Yeni Kıbrıs Dergisi*, Ekim 1977, s.23.

³⁶ Sir Harry Luke'dan nakleden Ahmet An, *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler*, s.71-72-73; Servet Sami Dedeçay, a.g.e, s.63.

³⁷ İsmail Şen, a.g.e, s.283.

³⁸ Dr.Erol Kufî, a.g.e, s.39.

³⁹ Haşmet Muzaffer Gürkan, a.g.e, s.181. Aynı yazarın söz konusu eserinin 182. sayfasında Sir Harry Luke'den yaptığı iktibasda evin Tayyib Efendi'ye ait olduğu belirtilmektedir.

⁴⁰ *Kıbrıs Şer'iyyesinden Müdevver Tereke Defteri, 1911-1924*, s.8. KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi (Girne).

kabul ettiğimiz için Kâmil Paşa'nın Müftüzade Hacı Şefik Efendi'nin evinde ikamet etmekte iken vefat ettiğini düşünüyoruz.⁴¹

Tereke defterinde Mehmet Kâmil Paşa'nın "füc'eten" öldüğü belirtilmiş iken İbn-ül Emin Mahmut Kemal İnal "İstanbul'da gelen bir mektup'tan Zihni ismindeki torununun vefat ettiğini öğrenerek müteessir oldu. Ertesi sabah oğlu Şevket Bey'e taziyetname yazdıktan sonra bahçeye inip çiçeklerle ve meyve aşısıyla meşgul iken hastalandı. Yukarı çıkarıldı. Beş on dakika sonra sekte-i kalpten vefat etti."⁴² diye yazmaktadır. Hilmi Kâmil Bayur ölüm nedeni olarak "damar sertliğini"⁴³ göstermektedir. İsmail Şen her iki anlatımı belirtmiş, ancak bir yorum yapmamıştır. Dr. Erol Kufi, Kâmil Paşa'nın eşi Laika Hanım'dan naklen "14 Kasım 1913'te sabah, göğsünde bir fenalık hissetti, divana uzandı ve çok rahat huzur içinde ruhunu teslim etti."⁴⁴ demektedir. Dolayısı ile Paşa'nın ölüm nedeni için de farklı anlatımlar vardır.

Bilebildiğimiz kadarıyla o tarihte Kıbrıs'ta Seyf ve Kıbrıs adında iki Türkçe gazete yayımlanıyordu. Seyf gazetesi konuyla ilgili olarak "Sadr-ı esbak Kamil Paşa geçen Perşembe⁴⁵ sabahı saat alagranga yedi buçukta ansızın duçar olduğu hastalık neticesi olarak yarım saat zarfında vefat etmiştir."⁴⁶ diye yazarken Kıbrıs gazetesi ise "Sadr-ı Esbak Kıbrıslı Kâmil Paşa, İd-i adhanın beşinci ve Teşrin-i evvelin 14 üncü Cuma günü sabahleyin saat sekizde Lefkoşa'da hisar civarında iki aydan beri sakin buldukları hanede sekte-i kalpten irtihal-i dar-ı beka eylemiştir.

İrtihallerinden bir gün evvel İstanbul'daki hafidlerinin vefatına dair almış oldukları haberden pek ziyade müteessir olmuş olan paşa-yı müşarunileyh, Cuma günü sabahleyin ber-mu'tad kalkmış ve mektuplarını yazmağa başlamış.

Saat sekiz raddelerinde ansızın kendilerine bir üşüme gelmiş ve hemen doktorlara haber gönderilmiş ise de doktorlar gelmezden evvel Paşa terk-i

⁴¹ Ayrıca hem Mehmet Şefik hem de Mehmet Tayyib Efendi "Müftüzade" lakabıyla anıldıkları için bu kişinin kardeş olduğu, kiralama işleriyle Mehmet Tayyib Efendi'nin ilgilendiği ama evin tapusunun Müftüzade Mehmet Şefik Efendi'ye ait olduğu da düşünülebilir. Belki de bu nedenle birçok yazar evin sahibinin Müftüzade Tayyib Efendi olduğunu düşünmüştür. Tereke defterinde, yukarıda da belirttiğimiz gibi evin Müftüzade Hacı Şefik Efendi'ye ait olduğu belirtilmiş, Mehmet Tayyib Efendi ise "Müftüzade Mehmet Tayyib" şeklinde kaydedilmiştir.

⁴² İbn-ül Emin Mahmut Kemal İnal, a.g.e, s.1412. Sir Harry Luke da kalp krizinden öldüğünü belirtmektedir. Bkz. "Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Ünlü Kişiler I", Yeni Kıbrıs Dergisi, Ekim 1977, s.23.

⁴³ Hilmi Kâmil Bayur, a.g.e, s.397.

⁴⁴ Dr.Erol Kufi, a.g.e, s.41.

⁴⁵ Cuma olmalı. Nitekim gazete 24 Teşrin-i sani 1913 tarihli nüshasında "Tashih" başlığı ile bu hatasını düzeltmiş ve Kamil Paşa'nın ölüm gününün Cuma olduğunu yazmıştır.

⁴⁶ "Vefat", Seyf, 17 Teşrin-i sani 1913, s.3.

hayat eylemiştir.”⁴⁷ demektedir. Seyf gazetesine göre, Rum gazetelerinin ortak görüşü ise şöyle idi:

“Perşembe günü akşamı Larnaka’daki dostu Mister İkridis’in vuku’ bulan vefatına dair aldığı haber kendisini pek müteessir etmiş ve geceleyin ise Avrupa Postası ertesi gün hareket edeceğinden harici muhaberatını yazıp ertesi sabah kalkarak filhakika oturup yazmağa başlamış. Fakat kendisini ani bir fenalık tutarak hemen en yakın doktorlardan doktor Karelti Efendi’yi çağırılmış, fakat doktor gelinceye kadar kalem [elinde] olduğu halde düşüp vefat etmiştir. Kendisi her ne kadar da ihtiyar idiyse de vefatı sekte-i kalpten imiş.”⁴⁸

Bu bilgilere dayanarak Kâmil Paşa’nın torununun veya arkadaşının (belki de her ikisinin) ölümüne üzülməsi ve bunun sonucunda geçirdiği kalp krizi nedeniyle vefat etmiş olduğunu söylebiliriz.

2.Kâmil Paşa’nın Mezarı

Seyf gazetesine göre, 14 Kasım 1913 Cuma sabahı vefat eden “Merhum öğleden sonra saat iki buçukta ihtifalât-ı lâyika ile Ayasofya cami-i şerifine götürülmüş. Lâzıme-i dinî icra edildikten sonra hükümetin müsadeseyle Arap Ahmet Paşa Camii haziresine defn edilmiştir.”⁴⁹

Kıbrıs gazetesi ise daha ayrıntılı bilgiler vermektedir. Buna göre Paşa’nın “Cenazeleri o gün bade-z-zeval saat iki buçukta hanelerinden ihtifalât-ı azime ile kaldırılmış ve cenaze namazı Ayasofya camii-i şerifinde eda olunduktan sonra saat üç buçukta Arap Ahmet Cami-i Şerifi haziresine defn edilmiştir. Yevm-i mezkûrda Osmanlı Bankası ve devair-i hükümet tatil edilmiş ve cenaze alayında vali-i cezire ile bütün erkânı-ı hükümet hazır bulunmuştur.

Avukat Osman Cemal Efendi Paşa-yı merhumun kenar-ı kabrinde bir nutuk irad eylemiştir. Daire-i vilayetten gönderilen iklîl, Paşa’nın kabri üzerine vaz’ edilmiştir.”⁵⁰ Bu ifadelerden mezara bir kitabe yaptırılmadığı

⁴⁷ “Ahvâl-i Cezire, İrtihal”, Kıbrıs, 24 Teşrin-i sani 1913, s.2.

⁴⁸ “Kamil Paşa”, Seyf, 17 Teşrin-i sani 1913, s.3.

⁴⁹ “Vefat”, Seyf, 17 Teşrin-i sani 1913, s.3.

⁵⁰ “Ahvâl-i Cezire, İrtihal”, Kıbrıs, 24 Teşrin-i sani 1913, s.2. Paşa’nın Kıbrıs gazetesinde yayımlanan tercüme-i hali için bkz. EKLER. Ahmet An’ın a.g.e’de, 1956 tarihli Halkın Sesi gazetesinden naklen cenazeye katılanlar tek tek yazılmıştır. Bkz. a.g.e, s.73. Biz en eski kaynak olması nedeniyle dönemin gazete haberleriyle yetindik. Bununla birlikte Near East gazetesi bir göz tanıklığına dayanarak farklı bir cenaze töreni yazmaktadır. Gazeteye göre “Cenaze töreni merhumun şanlı rütbe ve statüsüne müthiş derecede zıt idi. Hiçbir şey daha az etkili olamazdı. Tabut Selimiye/Ayasofya Camiine götürüldü. Bina dışında birkaç dua okundu. Camiye girmesine izin verilmedi. Bundan dolayı kasabanın ana caddeleri yoluyla Viktoria Caddesi’ndeki küçük caminin bitişiğindeki mezarlığa götürüldü. Cenaze meresimi kasabanın ayakta kalmasının oluşturduğu düzensiz bir kalabalıktan azıcık daha iyi idi. Gerçekten tören vakar ve değerden yoksundu ve kısa idi.” Bkz. Ronald Storrs, Orientations, London 1937, s.583.

sadece Kıbrıs valiliği tarafından gönderilen çelengin/taçın mezarın üstüne konulduğu anlaşılmaktadır. **Kıbrıs** gazetesine göre ayrıca “*İngiltere Kralı Haşmetli beşinci George hazretleri Kıbrıs valisi asaletli Sir Hamilton Gold Adams Hazretleri vasıtasıyla ba-telgraf Kâmil Paşa'nın Kıbrıs'ta bulunan ailesine beyan-ı taziyet buyurmuşlardır.*”⁵¹

Cenaze töreninden yaklaşık 20 gün sonra, 6 Aralık 1913 Cumartesi günü Kâmil Paşa'nın ailesi Kıbrıs'tan ayrılmıştır.⁵²

Kâmil Paşa'nın mezarı bugün (2006) de aynı yerde bulunmaktadır. Fakat mezarın biri Türkçe (Arap harfleri ile) diğeri İngilizce olmak üzere, silindir şeklindeki tek sütun üzerinde iki kitabesi mevcuttur. Bu mezar kitabesinin 1927⁵³ yılında dönemin Kıbrıs valisi Sir Ronald Storrs tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Ronald Storrs'a göre Kâmil Paşa “ölümünden henüz 12 sene geçmeden neredeyse unutulmuştu.” Bu yüzden kendisinin girişimiyle “üstünde Türkçe mezar kitabesi, altında bunun İngilizce tercümesi”⁵⁴ bulunan bir mezar taşı hazırlanarak mezarın baş tarafına konulmuştur.

Türkçe ve İngilizce olan bu mezar kitabesi Kâmil Paşa'nın ölümünden 14 yıl sonra 5 Kasım 1927 tarihinde Kıbrıs'taki İngiliz valisi Sir Ronald Storrs tarafından yaptırılmıştır. O yıllarda yayımlanan **Birlik** ve **Söz** gazeteleri konuya büyük ilgi göstermişlerdir. **Birlik** gazetesine göre “*Osmanlı hükûmeti devrinde defaatle Sadrazam ünvanını ihraz eden ve Türk tarihinde yüksek bir mevki işgal eden (...) Kâmil Paşa'nın Arap Ahmet Camii havlusundaki kabri Asaletli Sir Ronald Storrs Hazretleri tarafından yaptırılmış ve mezar taşına Türkçe ve altında İngilizce olarak şu yazılar hakk edilmiştir:*

‘Hüve’l baki

Kıbrıs'ta Piroyili Yüzbaşı Salih Ağa mahdumu Devletli Kâmil Paşa Hazretleri 1833 tarihinde Lefkoşa'da tevelliüt ve 1913 tarihinde Lefkoşa'da irtihal-i dar-ı beka eylemiştir. Merhum-ı müşarunileyh Evkaf Müdüriyetinde, Tuzla Kaymakamlığında, Defterdar Muhasebeciliğinde ve Osmanlı

⁵¹ “*Ahvâl-i Cezire, İrtihal*”, *Kıbrıs*, 24 Teşrin-i sâni 1913, s.2.

⁵² *Seyf*, 8 Kânun-ı evvel 1913, s.3.

⁵³ Ahmet An, bu kitabenin 1928 yılında (s.74.) yaptırıldığını yazıyorsa da bu doğru değildir. Tuncer Bağışkan'ın a.g.e. s.68'de ifade ettiği gibi söz konusu yıl 1927'dir. Bağışkan'ın eserinde kitabenin Türkçe ve İngilizce tam metni de (s.68) bulunmaktadır. Bener Hakkı Hakeri'ye göre ise “*Kâmil Paşa'nın mezarı sarı köpük taşından örülü basit bir mezardır....Bu mezar 1975'te yeniden yaptırıldı.*” Bkz. Bener Hakkı Hakeri, *Kıbrıs Türk Ansiklopedisi*, 1. Cilt, (tarihsiz) s.189; Haşmet Muzaffer Gürkan da mezarın 1975 yılında yeniden yaptırıldığını yazmaktadır. Bkz a.g.e, s.183, 1 numaralı dipnot.

⁵⁴ Ronald Storrs, a.g.e, s.582-583.

İmparatorluğu'nun dört defa makam-ı sadaretinde bulunmuş büyük Türk ve yüksek bir şahsiyeti."⁵⁵

Mezarın İngilizce kitabesi ise şöyledir:
"His Highness Kiamil Pasha
Son of Captain Salih Agha of Pyroi
Born in Nicosia 1833 and in Nicosia died 1913.
Treasury Clerk, Commissioner Larnaka,
Director of Evkaf
Four times Grand Vizir of the Ottoman Empire
A Great Turk and a Great Man."⁵⁶

Birlik gazetesine göre, aslında kitabenin açılış töreni 2 Kasım 1927 Çarşamba günü gerçekleştirilecekti. Hazırlanan programa göre "Öğleden sonra saat iki buçukta asaletli vali hazretlerinin teşrifleriyle kabrin yanında parlak bir merasim icra edilerek ve mezar taşının yazısı üzerindeki örtü vali tarafından küşad edilerek merkûmun tezkâr-ı namı için bir nutuk irad edilip merasime nihayet verilecekti."⁵⁷ Fakat tören saatinde Valinin acil bir işi çıkınca tören 5 Kasım 1927 Cumartesi güne ertelenmiştir.⁵⁸

Hem **Birlik** gazetesi hem de **Söz** gazetesi 5 Kasım 1927 Cumartesi günü yapılan törene bir sonraki nüshalarında ayrıntılı olarak yer vermişlerdir.

Birlik gazetesine göre, "Sadr-ı esbak Kıbrıslı merhum Kâmil Paşa Hazretlerinin medfeninin resm-i küşadını icra etmek üzere 6 Teşrîn-i sâni 927'de"⁵⁹ sabah saat 10'da asaletli vali hazretleri refakatlerinde refika-i muhteremeleri ve maiyetlerinde yaverleri olduğu halde camii teşrif ve polis efradı tarafından selamlandıktan sonra medfeni ziyaret buyurdular. Vali hazretleri kabrin etrafını saran müstemleke müsteşarı, erkân-ı hükûmet, memleketin ulema ve mütehayyizânı ve birçok ahâli huzurunda ayrıca ber vech-i ati nutku irad buyurdular. Nutkun Türkçe tercümesi Evkaf müdürü Münir Bey tarafından hazırlanıp kıraat edildi ve sabık Kıbrıs müftüsü faziletli Hacı Hafız Ziyâî Efendi tarafından merhumun istirahat-i ruhu ve bu

⁵⁵ "Merhum Kâmil Paşa Mezarında", *Birlik*, 5 Teşrîn-i sâni 1927, s.2.

⁵⁶ Sir, Ronald Storrs, a.g.e. s.583; Tuncer Bağışkan, a.g.e. s.68.

⁵⁷ "Merhum Kâmil Paşa Mezarında", *Birlik*, 5 Teşrîn-i sâni 1927, s.2.

⁵⁸ "Merhum Kâmil Paşa Mezarında", *Birlik*, 5 Teşrîn-i sâni 1927, s.2. 5 Kasım 1927 tarihli *Söz* gazetesi ise konuyla ilgili olarak sadece Kâmil Paşa'nın mezarının Vali tarafından yapıldığını, mezar taşının İngilizce ve Türkçe olarak yazdırıldığını ve mezarın/kitabenin açılış törenin 5 Kasım 1927 Cumartesi saat 10'da yapılacağını yazmakta, herhangi bir ertelemeden bahsetmemektedir. Bkz. "Hafta Vekayi ve Hadisatı: Kamil Paşa", *Söz*, 5 Kasım 1927, s.2.

⁵⁹ Bu tarihin 5 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1927 olması gerekir. Hafız İsmail de "İngiliz Muhibliği: Kâmil Paşa Merhum", *Müsavât*, 7 Kânun-ı evvel 1927, s.1'de 6 Kasım yazıyorsa da, gerek o dönemde yayımlanan *Söz* gazetesi gerekse KKTC Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki dosyada bulunan "Speech of the Sir Ronald Storrs dated 5.11.1927" ifadesinden tören tarihinin 5 Kasım 1927 olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

miyanda muhterem valimizin izdiyad-ı ömr-i asaletmeabîleri için arabi-ül ibare bir dua-yı beliğ irad buyurularak bil-vesile asaletmeabın cezireyi teşrif ettikleri gündün beri her şeyde olduğu gibi 1913'te irtihal-i dar-ı beka eden Kıbrıs'ın merhum büyük Türkü hakkında ibraz eyledikleri kadirşinaslığı yâd ve tezkâr eyledi. Müteakiben kabrin başlığını setr eden örtü merasim-i mahsusa ile açıldı."⁶⁰

Valinin yaptığı konuşmadan sonra "muhterem vali avdet buyururlarken tekrar polis efradı tarafından selamlanarak refika-i muhteremeleri, yaverleri ve Evkaf Müdürü Münir Beyle birlikte"⁶¹ oradan ayrılışlardır.

Söz gazetesi töreni ayrıntılı olarak anlatmamıştır. Daha çok yorumla karışık haber şeklinde vermiştir. Gazeteye göre, "Çok kadirşinas Kıbrıs valisi Sir Ronald Storrs hazretleri Kıbrıs'ın yetiştirdiği güzide ricalden Kâmil Paşa merhumun yaptırmış olduğu kabrini ziyaretle resm-i küşadını icra ve onun şanına çespan bir nutuk kıraat buyurmuşlardır.

Asaletli vali hazretlerinin dolayısıyla Kıbrıs Türklerine ibzal buyurdıkları bu kıymettar cemilekârlık herkeste çok derin tahassüsât uyandırmıştır. Hayat-ı siyasiyyesi artık tarihin bî- taraf tenkidi sahasına geçen Kâmil Paşa merhum Osmanlı saltanatının dört defa sadaret mevkiini işgal eylemiş olmak ve zamanında birçok ahvâl-i siyasiye cereyan etmek itibarıyla mühim bir şahsiyet olduğuna şüphe yoktur. Siyasetinde İngiliz taraftarlığını şiar edinen merhum-ı müşarunileyh vali hazretleri tarafından yapılan merasim-i ihtiramiyeye liyakatini daha yüksek derecede Mısır'da Haşmetli Kral George Hazretleriyle Haşmetli Kraliçe'nin bir arada fotoğraf çektikleri zamandan ihraz etmişti. Bu vesile ile merhum-ı müşarunileyhe rahmet ilahiyeyi temenni ederken Sir Ronald Hazretlerini de bu yüksek kadirşinaslıktan dolayı takdir ve tebrik buluruz."⁶²

Mezarı yaptıran ve törenle açan Kıbrıs Valisi Sir Ronald Stors, açılışta yaptığı konuşmada şunları söylemiştir:

"Sizi bugün sade fakat ümit ederim kıymetsiz olmayan büyük bir adamın tezkâr-ı namı için buraya yardıma davet ettim. Bâb-ı âli'de Kâmil Paşa Hazretleriyle tanışmakla ve muahharen Kahire'de fehmetmeabın dostluğunu kazanmakla mübahi olduğumda Kıbrıs'a muvasalatımda cesedi hakkında her ne kadar ta'zîmât ve tekrîmât-ı lâzîme ifa edilmiş ise de tezkâr-ı namı için henüz bir şey yapılmamıştı. Hisiyât-ı şahsiyyem ile umûmun tasvibinden mutmain olarak küşad etmek üzere bulunduğum makberi inşa ettirmeği bir fırsat addeyledim. Evkaf ile mu'teberân-ı müslimînin iştirak-ı hisde bulduklarını memnuniyle kayd ediyorum. Kıbrıs

⁶⁰ "Kadirşinas Valimiz Kâmil Paşa Kabrinde", Birlik, 12 Teşrin-i sâni 1927, s.1.

⁶¹ A.g.e. s.1.

⁶² "Merhum Kâmil Paşa'nın Kabrinde", Söz, 12 Teşrin-i sâni 1927, s.1.

her ne kadar hacmen küçük ise de tarihî anneler nokta-i nazarından büyüktür. Toprağı muhtelif zamanlarda kahramanlar ve muhtelif ırk ve dine mensup aizze tarafından çiğnenmiştir. Bunların bazıları burada tevellüt etmiş ve aramızdan ufûl etmiştir;diğerleri tezkâr-ı namı için bu yaz vecibe-i kadirşinaside bulunduğumuz ve hâlâ eserine ıktfa eylediğimiz şöhet-siar Lord Kitchner gibi zevat aramızdan gelip geçmiştir. Kâmil Paşa şimdi durduğumuz yerden pek uzak olmayan bir evde doğup âvân-ı sabavetini yaşamıştır. Kıbrıs'a iyi hizmeti sebkat etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda dört defa makam-ı sadareti işgal ile Türkiye'ye hidemât-ı hasenesi mesbuktur. Dünya servetinden mahrum ve fakir olduğu nisbette şerefçe faik ve zengin olarak ahir eyyâmını itmam için Kıbrıs'a avdet etmiştir. Kâmil Paşa har ve son derece vatanperver ve İngiltere'nin sabit ve münevver bir dostu idi. O, cihan harbinin ilânında mevki-i iktidarda bulunmuş olsa idi imparatorluğun idame edilmesine ve cereyan-ı vekayi-i tarihiyenin duçar-ı tahavvül bulunmuş olacağına pek az şüphe vardır. Fakat bu mukadder değil idi. Lakin hatırât-ı maziyyeyi unutmayan İngiltere, timsal-i istikamet olan bu mağdur şahsa neticede mesken ebedisini yine kendi vatanında takdime muktedir olabileceğini derhatır etmekle dostları ve tahsînkârları kendilerini hiç olmazsa müteselli addedebilirler.Piroi köylüsünün oğlu çalıştı ve hizmet etti. Vezir-i azam İstanbul'da uğraştı ve hükümrân oldu. Dünyanın en büyük imparatorluğunun vatandaşları olan bizler 'siz ve ben' imparatorluk dahilinde müsavî bir adalet ve fırsata malik ve bunlarla beraber kralımıza karşı sadakat-i tamme vazifesi ile mükellef bulunduğumuzu asla unutmayalım ki ben zât-ı haşmetmeabinin buradaki mümessili hepinizin sadakat-ı tammenize emniyet-i kâmile ve itimat-ı tammem vardır. Şu halde büyük vatandaşınızın ruhu istirahat-i ebediyyeye nail ve ismi ve layemût şöhet-i payidar olsun. Amin..."⁶³

Valinin konuşması dikkatle okunduğu zaman Mehmet Kâmil Paşa'nın Kıbrıs'ta İngiliz İmparatorluğu'nun bekası için bir araç olarak kullanılmaya çalışıldığı görülmektedir. Çünkü vali bu vesile ile Mehmet Kâmil Paşa'yı örnek göstererek Kıbrıslı Türklerden krala sadakat göstermelerini de istemiştir.

Kâmil Paşa'nın mezarının tamir edilerek bir kitabe yaptırılması haberini sütunlarına taşıyan bir diğer gazete ise Mısır'da yayımlanmakta olan **Müsavât** gazetesidir.Gazete Kâmil Paşa'yı şöyle tanıtmaktadır:

⁶³"Kadirşinas Valimiz Kâmil Paşa Kabrinde", Birlik, 12 Teşrin-i sâni 1927, s.1; "Merhum Kâmil Paşa'nın Kabrinde", Söz, 12 Teşrin-i sâni 1927, s.1-2; "Kâmil Paşa'nın Kabrinde", Müsavât, 7 Kânun-ı evvel 1927, s.3. Valinin konuşmasının Türçe çevirisinin orjinal metni KKTC Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunmaktadır. Arşivdeki bu dosyada ayrıca törenle ilgili haberin yer aldığı Birlik Gazetesinin 12.11.1927 tarihli nüshası da bulunmaktadır. Bkz. KKTC Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kutu No: 181, Gömlek No: 4075(90), Tarih 1927. Aynı dosyada Söz gazetesinin bulunmaması bu gazetenin gerek Evkaf idaresi gerekse İngiliz idaresi aleyhindeki yayınlarına bağlanabilir.

“Büyük Reşit ve onun yetiştirdiği Ali ve Fuat Paşalardan sonra bir de Kıbrıslı Kâmil Paşa merhum kadar İngiltere-Osmanlı muhadenet ve ittifakını mukadder ve bu siyaseti hüsn-i tedvîre kadir kimse gelmemiştir.

Kâmil Paşa kadîm Osmanlı vüzerasına has evsaf-ı aliye ve ahlâk-ı fazılanın kâffesini haiz idi. Mert, metin, vakur, müstakîm, kavil ve fiilinde sadık ve samimi, küçüklüklere tenezzülden müctenib, bilhassa dür-bîn, dür-endiş idi. Zaman kendisine müsait, müzahir olsa idi, devlet vücuduna derinden pek ziyade müstefid olur, İngiltere valisinin pek yerinde olarak dediği gibi imparatorluk kurtulurdu.

Gazeteye göre, Kâmil Paşa'nın siyasî hayatı İngiltere'nin “vesaya-yı dostanesi hilafına girilen” 1876 savaşında Rusya'nın galip gelerek Ayastefanos'a kadar gelmesinden sonra başlamaktadır. Fakat onun siyaset yaptığı dönem “Bütün zaman-ı saltanatını Alman nüfuzu, Rus korkusu altında zelilâne titremek ve nefs-i nefisinden başka kimseyi ve bir şeyi düşünmemekle geçiren, Abdülaziz'in ordu ve donanmasını mahv eden, Harbiyeyi Alman propagandası haline getiren müstebid, ilim ve ıslahat aleyhtarı, İngiliz ve ona meyyâl olan her şeyden korkan ve ona husûmet eden bir hükümdar-ı cebîn ve bohem ve müsevves” olan II. Abdülhamit dönemidir ve böyle bir dönemde “Kâmil Paşa ne yapabildi?”

Kâmil Paşa “her insan-ı kâmil ve her büyük diplomat gibi ihtirasât-ı şahsiyyeden, hırs ve hasetten, sefk-i dimâdan, ihtilâlcilikten ve erbâb-ı ihtilâlden de” uzak bir kişi idi. “İhtilaller, mütamadî iniş çıkışlar memleketi Türkiye'de bedbaht olan bu recül-i hükûmet tekâmüller, azametler diyarı İngiltere'de gelmiş olsa idi elbette bahtiyar olurdu.”

Gazeteye göre, Abdülhamit dönemi geride, kendi mukadderatına sahip çıkamayacak, ahlâkî faziletten mahrum bir millet bırakmıştır. Eğer öyle olmasa idi, Kâmil Paşa çok büyük başarılar gerçekleştirebilirdi. Çünkü “İlân-ı meşrutiyeti müteakip altı ay süren sadaretinde usûl-i meşrutiyet tamamıyla tatbik edilmiş, devletin Avrupaca itibarı iade edilmiş, İngiltere'nin teveccühü iktisab olunmağa başlamış, ittihaz ve tatbik edilen meslek-i salim sayesinde idare-i hükûmet oldukça intizama girmiş idi.” Fakat bu durumu çekemeyen Alman ve Rus hükûmetleri içte ve dışta tahriklere başlamışlardır. Bu durumda millet de kimi desteklemesi kimi desteklememesi gerektiğini bilmediği için, iktidardan gidene düşman, yeni gelene kul köle olduğu için kısa bir süre sonra “Kâmil Paşa ve onun temsil” ettiği İngiltere-Fransa taraftarlığı siyaseti gözden düşmüş ve devlet de bir daha belini doğrultamamıştır.

Gazeteye göre, Kâmil Paşa 1910 yılında Mısır'da İngiliz Kral ve kraliçesi ile görüşükten sonra kaleme aldığı “meşhur ariza-i siyasiyyede devletin sıfat-ı hilafet ve saltanatına arız olan bugünkü” olumsuzlukları birer birer saymış ve “erbâb-ı ihtilâlin iş başından çekilmelerini, çektirilmelerini”

isteyerek İngiltere ile bir ittifak yolunun bulunmasını bildirmiş, fakat onu dinleyen olmamıştır.

Gazeteye göre, Kıbrıs valisinin de dediği gibi Kâmil Paşa “*Harb-i umûmiden evvel sağ bulunmuş, onu bir fırka-i siyasiyye de tutmağı bilmiş olsa idi, saltanat-ı Osmanıyye, hilâfet-i islâmıyye zevâl-pezîr olmak şöyle dursun münteha-yı şan ve şevkete vasıl olurdu. Ele geçen fırsat bu kadar mühim idi.*”

Gazete, “*İngiliz Muhipliği: Kâmil Paşa Merhum*” başlığı altında yaptığı bu uzun değerlendirmede, Kâmil Paşa’nın mezarı için gösterdikleri gayret nedeniyle Kıbrıs valisi ve Kıbrıs Türk ileri gelenlerine teşekkür etmekte ve Türkiye’nin “*büyükçe bir Rus Buharası*” olduğu bu günleri görmeden ölmesinin Kâmil Paşa için bir şans olduğunu ileri sürmektedir.

Kâmil Paşa, bugün Türkiye’de düşmanca karşılanan İngiliz siyaset ve sevgisinin “*sabit, zî-vakar, fazilet-perver bir timsal-i müşahhası idi.*” diye yazan gazetenin beklentisi ise şudur:

“*Onun yüksek abidesini yalnız mezarının üzerinde değil, kariben Bosfor sahillerinde, Bâb-ı âli’nin önünde de teali etmiş görmek isteriz.*”

Yeni Osmanlıların ki azametli Büyük Britanya’nın ebedî müttetikleri olacaklardır, ilk vecibe-i şükârîyeleri bu olmak icab eder, intizar edelim.”⁶⁴

Kâmil Paşa vesilesiyle gazetede yer bu değerlendirmedeki birçok ifadeden Büyük Britanya’nın övüldüğü, Yeni Türkiye’nin eleştirildiği açıkça görülmektedir.

3. Kâmil Paşa’nın Terekesi

Kâmil Paşa’nın terekesinin kaydedildiği defter KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi’nde bulunmaktadır.⁶⁵ Defterdeki kayıtlar incelendiği zaman Kâmil Paşa’nın terekesinin 3 ayrı tarihte kayda geçirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihler 16 Teşrîn-i sani 1913, 26 Teşrîn-i sâni 1913 ve 1 Mayıs 1914’tür.

Tereke kaydına göre, Kâmil Paşa’nın varisleri “*merhum-ı müşarunileyhin zevce-i menkuha-i metrukesi Laika Hanım bint-i Mehmet Efendi ve sulbi sağır oğlu Nazım Bey ve sulbi kebir oğulları Mahmut ve Süreyya ve Salahaddin Beyler ile gaibünu min-el-abd sulbi kebir oğulları Şevket ve Mehmet ve Nihat ve Abdullah ve Said ve Osman ve Muzaffer Beyler ile sulbi sağır oğlu Hilmi Bey ve sulbe kebir kızları Nefise ve Makbule*”dir. Kâmil Paşa’nın “*vasi-i muhtarı*” olmadığından terekesi

⁶⁴ Hafız İsmail, “*İngiliz Muhibliği: Kâmil Paşa Merhum*”, *Müsavât*, 7 Kânun-ı evvel 1927, s.1.

⁶⁵ *Kıbrıs Şer’iyyesinden Müdevver Tereke Defteri, 1911-1924*, s.8/14-15. KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi (Girne).

"mahalle-i mezkûre imamı Müftüzade faziletli Hafız Tayyib Efendi ve Beytülmal müdürü vekili merhum Cemal Efendizade İzzetli Mehmet Münir Bey hazır olup mahalle-i mezkûre muhtarı bulunmadığından müşarunileyhin sakin bulunduğu mezkûr hanede bulunan eşyası ma'rifet-i şer'le ber vech-i zîr tahrir ve terkîm ve bâlâda memhûr mühürleri zâtisi dahi kabl-i şer'iden tayin olunduğu mahalle şerh verildi. 16 Zilhicce 331 ve 16 Teşrîn-i sâni 913 ve 3 Teşrîn-i sâni 329"⁶⁶ denilerek kayda geçirilmiştir.

a.Şahsî Eşyaları

16 Kasım 1913 tarihli ilk kayıta sayımı yapılarak kayda geçirilen Kâmil Paşa'nın şahsî eşyasının listesi ve bu eşyaların tahmini değeri şöyledir:

Kıymet-i Muhammeniye

	Lira	Ş	K
1 Adet altın saat	6	0	0
Altın kaplama dört ağızlı çakı	1	0	0
1 adet Altın kenarlı gözlük	0	10	0
1 adet altın enfiye kutusu	3	0	0
1 adet altın saat ve platin kordon	10	0	0
Nakd-i mevcut ma-cüzdan	0	5	6
Nakd-i mevcut	0	0	4
1 adet zer-gerdan tırnağından ma'mul tesbih	0	2	0
1 adet ustura 2 adet makas 1 adet kurşun kalem	0	3	0
4 adet cüzdan	0	0	0
1 adet El defteri	0	0	0
1 adet gözlük	0	1	0
1 adet murassa' imtiyaz nişanı ⁶⁷			
Bir adet Bank-ı Osmanî çek defteri			
701 231 ve 21 ila 725 231 Mısırdâ(?) isti'mal olunan 713 231 evrak-ı zatiye			
2 adet mühür bâlâda matbu' ma çanta			
	21	02	1

Bu sayım ve yazımdan sonra sayımı ve yazımı yapılan eşyalar bir çanta içine konulmuş, çanta Arap Ahmet Mahallesi İmamı Hafız Tayyib Efendi ve Mahkeme-i Şer'iyeye Baş Kâtibi Ahmet Hulûsi Efendi tarafından mühürlenerek Mahkeme-i Şer'iyeye teslim edilmiştir.⁶⁸

Kâmil Paşa'nın beş kalem eşyası ise ailesi nezdinde bırakılmıştır. Fakat bu eşyalar da kayda geçirilmiş olup şöyledir:

⁶⁶Kıbrıs Şer'iyesinden Müdevver Tereke Defteri, 1911-1924, s.8

⁶⁷Bu ve bundan sonraki eşyalara değer biçilmemiştir.

⁶⁸Kıbrıs Şer'iyesinden Müdevver Tereke Defteri, 1911-1924, s.8.

Kıymet-i Muhammeniye

	Lira	Ş	K
Nakl-i Yekûn	21	2	1
3 adet palto Kazmir müsta'mel	1	0	0
4 adet Osmanlı setresi kazmir ve 4 adet pantolon	1	0	0
2 Adet kürk müsta'mel Sincap'tan ma'mul	2	0	0
1 adet bavul	0	10	0
2 adet kaloç potin çift müsta'mel	1	0	0
	26	12	1

Kâmil Paşa'nın eşi Laika Hanım ve oğulları Mahmut, Süreyya ve Salahattin ile 3 şahit Kâmil Paşa'nın tüm şahsî eşyalarının bu kadar olduğunu beyan etmişlerdir.

Aradan on gün geçtikten sonra Kâmil Paşa'nın şahsî eşyalarının satım işlemi gerçekleştirilmiştir. Bu satışın yapıldığı tarih 26 Kasım 1913'tür.

Tereke Defteri'nde bulunan kayda göre, Kamil Paşa'nın alacaklısı Mehmet Tayyib Efendi ile Kâmil Paşa'nın eşleri ve Kâmil Paşa'nın oğulları Süreyya ve Salahaddin Beyler arasında müzayede yapılmış ve bütün eşyaların Kâmil Paşa'nın diğer oğlu Mahmut Bey'e verilmesine müttefiken karar verilmiştir.

b.Kâmil Paşa'nın Cenaze Masrafı ve Alacaklısına Ödenen Para

Eşyaların kıymeti olan 26 Lira 12 Şilin 1 Kuruş'un 21 Lira 6 Şilin 1 Kuruş 10 parası cenaze giderlerine harcanmış olup hesap dökümü şu şekildedir:

	Lira	Ş	K
Mecmu'u Tereke	26	12	1
Techîz ve tekfîn mesarifi olup mîr-i mümaileyh Mahmut Bey tarafından masrûf ve kadr-i ma'ruf olduğu bil-ihbar nümayan olmağla mîr-i mümaileyhe verilen	21	6	1
Baki Kalan	05	11	4
			30

Bu arada Kâmil Paşa'nın, Osmanlı Bankası'nın Larnaka Şubesi'ndeki hesabında bulunan 5 Lira 5 Şilin 5 Kuruş'u Lefkoşa'ya getirilmiştir. Bu para kalan paraya eklenerek toplam 10 Lira 11 Şilin 4 Kuruş 30 Para Kâmil Paşa'nın alacaklısı Tayyib Efendi'ye verilmiştir. Mehmet Tayyib Efendi, 56 Lira 15 Şilin 3 Kuruş alacağına karşılık olarak 10 Lira 11 Şilin 4 Kuruş 30 Parayı almayı kabul etmiş ve kayıtlara da böyle geçmiştir.

c.Kâmil Paşa'nın Evrakı, Mühürleri ve Murassa' İmtiyaz Nişan-ı Alisi

Kâmil Paşa'nın şahsî eşyalarının listesinin bulunduğu tablodan da görülebileceği üzere "murassa' imtiyaz nişanı" için bir değer biçilmemiştir. Terekeyi düzenleyenler hem imtiyaz nişanı hem de Paşa'nın çantası içinde buluna evrak konusunda yapılması gereken muamele hakkında Osmanlı Hükûmetinden 26 Kasım 1913 tarihinde bilgi istemişlerdir. Osmanlı Hükûmeti'nin cevabı beklenirken de "mezkûr nişan bir kutu derûnuna vaz' ve üzeri Arap Ahmet Paşa mahallesi imamı Tayyib ve Baş Kâtip Hulûsi Efendiler tarafından tahtîm ettirilerek mahkemede hıfz edildiği ve iki kıt'a mühür dahi bir kutu derûnuna mevzu' olunduğu halde ol vechile tahtîm ettirilerek kezalik mahkemede hıfz edildiği ve çantası derûnunda zuhûr eden dört adet sağır cep defteriyle bir adet icar defteri evrak-ı saire kezalik bir zarf derûnuna vaz' ve üzeri bez ile setr edildikten sonra o suretle tahtîm kılınarak mahkemede"⁶⁹ alıkonulmuştur.

Tereke kaydını düzenleyenlerin İstanbuldan beklediği cevap 5 Mart 1330 (18 Mart 1914) tarihinde gelmiştir.⁷⁰ Buna göre "Murassa İmtiyaz Nişanı ile evrakının mahkeme baş kâtibine tevdi en Bâb-ı âli canib-i samisine takdimi" istenmiştir. Bu nedenle önce "emirnamede iş'ar buyurulan evrakın kaydı lâzım gelmiş olduğu cihetle mümaileyh Tayyib Efendi hazır olduğu halde mezkûr bez küşad olunarak evrak-ı mahbusenin nev' ve adedi"⁷¹ sayılarak kayda geçirilmiştir. 1 Mayıs 1914 tarihinde kayda geçirilen eşya listesi şöyledir:

Han-ı dergân müstecirleriyle bedel-i icaresini mübeyyen el defteri ve derûnunda bulunan iki sahife Elli bir hesap pusulası	1 adet
Bir takım mütâlaât-ı siyasiyeye dair fıkârât muharrer bulunan [صلى] ⁷² hatt-ı destiyle muharrer bulunan küçük cep defteri	1 adet
Kezalik Girit meselesinin halli ve Potsdam mülâkatına ve saire hakkında mütâlaât-ı siyasiyeyi mutazammın fıkralar muharrer bulunan diğer küçük bir cep defteri	1 adet
İşbu defterin derûnuna mevzu' Bulgaristan ilân-ı istiklâline dair mütâlaâname	1 adet
Ve İzmir'de Hacı Bilâl Ağa Evkafi'ndan olan hanın mutasarrıflarının esâmi ve eshamını mübeyyen varaka	1 adet
Arabi-ül ibare varaka	1 adet
Ve İngilizce muharrer varaka	2 adet

⁶⁹ Kıbrıs Şer'iyyesinden Müdevver Tereke Defteri, 1911-1924, s.8.

⁷⁰ Tereke Defteri'nin 14. sayfasında İstanbul'dan gelen emirnamenin tarihi ve numarası belirtilmemiş ise de mezkûr defterin bir sonraki sayfasında yer alan "Sadır-ı esbak Kâmil Paşa merhûmun hamil olduğu Murassa İmtiyaz Nişanı ile evrakının Mahkeme Baş Kâtibine tevdi en Bâb-ı âli Canib-i Sami'sine takdimi cevaben şeref-vârid olan 5 Mart 330 tarihli ve 2 numarolu emirname-i sadaret-penâhîde emr ve iş'ar buyurulmuş olduğu cihetle" ifadesinden anlaşılacağına göre, İstanbul'dan beklenen cevap 5 Mart 330 (18 Mart 1914) tarihinde gelmiştir.

⁷¹ Kıbrıs Şer'iyyesinden Müdevver Tereke Defteri, 1911-1924, s.14-15.

⁷² Sadece Elif, Lam ve Dal harfleri bulunmaktadır. Bu nedenle bir anlam verilememiştir.

Kezalik bazı mütâlaât-ı siyasiyeyi havi diğer küçük cep defteri	1 adet
Bazı fikirât-ı tarihiye ve mütâlaâ-i siyasiyeyi muharrer olan diğer cep defteri	1 adet
Türkçe Kart dö vizet	40 adet
Fransızca Kart dö vizet	35 adet
Baş Kumandan Vekili Nazım Paşa'ya keşide edilmiş olan 20 Teşrîn-i evvel 328 tarihli ve gayet müsta'cel işaretli şifre telgrafname müsveddesi olup zîri merhûm-ı müşarunileyh tarafından müzmâ olup Bulgar ordusunun ilerlemesi ve Şark Ordumuzun Kırk Kilise'den ric'atı üzerine tedabir-i inzibatiye için tayin olunacak memurlar hakkında istifsâr-ı mütâlaâyı havidir.Varak	3 adet
Baş Kumandan Nazım Paşa'nın Çerkes Köyü'nden keşide eylediği şifreli telgrafnamenin halli sureti varak	2 adet
Atabe-i ulyaya yazılmış bir mütâlaâ-i siyasiyeyi havi bir arıza müsveddesi varak	3 adet
18 Kânun-ı evvel 328 tarihli ve hatt-ı destiyle muharrer siyasi bir müsvedde	1 adet
Bilâ-tarih ve mesaliheye dair düvel-i muazzama süferası tarafından Bâb-ı âli'ye verilen müttehid-ül meal notaya verilecek cevabın şekli hakkında mütâlaâyı havi ve hatt-ı destiyle mütâlaâ varaka	1 adet
Ve diğer Edirne şehrine dair pusula	1 adet
Müşarunileyhin hatt-ı destiyle muharrer kezalik sulh meselesinin istişaresi için akd olunan meclis-i umûmiye dair pusula	1 adet
Hotel Sabatini havi pusula	3 adet
Makedonya ve Arnavutluk hakkında bazı mütâlaâyı havi ve hatt-ı destiyle pusula	1 adet
Devlet-i Aliyye ile Bulgar hükûmeti beyninde uzun müddetle tecavüzî ve tedafûî bir muahede akdine ve şeraîtime dair hatt-ı destiyle muharrer pusula	1 adet
Edirne muhasarasını dair ikişer numarolu işaretleriyle varaka	2 adet
28 Haziran 1909 tarihli Londra'dan mevrûd İngilizce tahrirât	1 adet
İngilizce mektup	1 adet
Arapça davet tezkeresi	1 adet
İngilizce davet tezkeresi	1 adet
Edirne şehrinin suret-i husûsiyede idaresi hakkında hatt-ı destiyle muharrer varaka	1 adet
Muharebe-i haziranın esasına ve suret-i cereyanına dair bazı mütâlaâyı havi hatt-ı destiyle muharrer varaka	1 adet
Haralambo imzalı mektup	1 adet
İngilizce telgrafname	1 adet
Sadrazam Mamut Şevket Paşa imzasıyla Iskenderiye'de merhum-ı müşarunileyhe çekilen 12 Nisan 329 tarihli telgrafname-i cevabî	1 adet
Mabeyn Baş Kitabet-i Celilesi'ne muharrer bir telgraf müsveddesi	1 adet
Şevket imzalı 19 Mayıs 329 tarihli bir tarafı makbuzât ve diğer tarafı medfuât diye hesap pusulası	1 adet
21 Kânun-ı sâni 329 tarihli ve imzasız bir hesap varakası	1 adet
Hatt-ı destiyle muharrer yemek listesi	1 adet
Hattı destiyle muharrer pusula	3 adet
Reçete	10 adet
İngilizce muharrer müsvedde	2 adet
Arapça ebyât	1 adet
Akrabası esâmileri muharrer pusula	1 adet
İngilizce muharrer davet tezkeresi	1 adet
Bank-ı Osmanî'nin bir cilt çek defteri olup yirmi beş varaklı olup on üçü müsta'mel ve on ikisi gayr-ı müsta'mel bir çek defteri	1 adet
Merhûm-ı müşarunileyhe Bank-ı Osmanî'nin Lefkoşa şubesi müdüriyetinden yazılmış mektup	1 adet
Lefkoşa Bank-ı Osmanî şubesinin 26 Haziran 913 tarihli iki yüz elli liralık makbuz ilm ü haberi	1 adet
Diğer 8 Eylül 913 tarihli elli liralık makbuz ilm ü haberi	1 adet
Diğer 18 Teşrîn-i evvel 913 tarihli yüz liralık makbuz ilm ü haberi	1 adet

Sayım ve yazım işlemi tamamlandıktan 1 gün sonra 19 Nisan 1330 (2 Mayıs 1914) tarihinde bu konudaki işlemlerin tamamlandığı bir yazı ile İstanbul'a bildirilmiştir. İstanbul'dan gelen yazıda Paşa'nın evrakının kayda geçirilerek İstanbul'a gönderilmesi istendiği için, tereke defterindeki kayıta "*merhûm-ı müşarunileyhin evrâkı bâlâda müfredâtı muharrer defâtir ve resmî ve husûsî müsvedâttan ibaret olduğu ve cümlesi bir zarf derûnuna vaz' olunarak ayrıca Amerikandan bir bez derûnuna konularak üzeri (...) tahtîm edilip Bâb-ı âli Canib-i Sami'sine li-ecl'il irsal mahkemede hıfz edildiği*" belirtilmiştir.

Osmanlı Hükûmetini ilgilendiren ikinci konu ise Paşa'nın sahip olduğu imtiyaz nişanıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi İstanbul hükûmeti Paşa'nın evrakı ile birlikte imtiyaz nişanının da İstanbul'a gönderilmesini istemişti. Paşa'nın evrakının sayım ve yazım işlemi yapıldıktan sonra, emirname gereğince söz konusu nişan Mahkeme Baş kâtibi Ahmet Hulûsi Efendi'ye teslim edilmiştir. Ahmet Hulûsi Efendi, bu konuyla ilgili olarak kendi imzasıyla tereke defterine şu kaydı düşmüştür:

"Sadr-ı esbak Kâmil Paşa merhûmun hamil olduğu Murassa İmtiyaz Nişanı ile evrâkının Mahkeme Baş Kâtibine tevdiien Bâb-ı âli Canib-i Sami'sine takdimi cevaben şeref-vârid olan 5 Mart 330 tarihli ve 2 numarolu emirname-i sadaret-penâhîde emr ve iş'ar buyurulmuş olduğu cihetle mezkûr Murassa' Nişan-ı zîşânı taşları tamam olduğu halde ahz ve bir kutu derûnuna vaz' ile kabz eylediğim gibi müşarûnileyhin çantasında zuhûr edip mahkemeye mevdu' bulunan ve adedi Kıbrıs Kadılığı'ndan makam-ı müşarunileyhe cevaben yazılan 7 Cemaziyelahir 332 ve 19 Nisan 330 tarihli ve 146 numarolu arizaya melfûf listede muharrer olan bilcümle evrâkını defter-i kassamını altın kese derûnuna mevzu' iki küt'a mührünü kezalik ahz ve kabz eylediğimden Nişan-ı Osmanî-i mezkûr ile evrâk-ı melmûse ve defter-i kassamı ve mühürleri Bâb-ı âli Canib-i Sami'sine mezkûr inhâ ile beraber teslim ve ita edeceğimi mübeyyen işbu mahalli tahtîm eylerim.

7 Cemaziyelahir 332 ve 19 Nisan 330

Baş Kâtib-i Mahkeme

Ahmet Hulûsi"⁷³

⁷³ Kıbrıs Şer'iyesinden Müdevver Tereke Defteri, 1911-1924, s.14-15. Tereke defterindeki kayıttan anlaşıldığına göre mahkeme baş kâtibi Ahmet Hulûsi Efendi Kâmil Paşa'nın evrakı ile nişanını İstanbul'a götürükten Müteveffa Hacı Naim Efendi'nin 3 kına nişanını da yine İstanbul'a götürmek üzere teslim almıştır.

Ahmet Hulusî Efendi'nin Paşa'nın evrakını, mühürlerini ve nişanını İstanbul'a götürüp götürmediği veya ne zaman götürdüğü konusunda şimdilik bir bilgiye rastlayamadık.

Sonuç

Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa hakkındaki bu çalışmamızda Kâmil Paşa'nın biyografisi ile ilgili bazı yanlışları düzeltmeye, bugüne kadar bilinmeyen bazı belge ve bilgileri ortaya koymaya çalıştık. Bu çalışmamız sırasında şimdiye kadar kullanılmamış ve Kıbrıs Rum Basın Arşivi'nde bulunan basın kaynakları ile KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi'nde bulunan Kâmil Paşa'nın terekesinin kayıtlı olduğu bir defteri kullandık.

Çalışmamız sırasında Kıbrıs'ta Mehmet Kâmil Paşa hakkında çok sayıda yayın yapılmış olduğunu farkettilik. Fakat bu yazılar hem çok yüzeysel olduğu hem de birbirini tekrarlar niteliktedir. Ayrıca Kâmil Paşa hakkında Afyon Kocatepe Üniversitesi'nde hazırlanan yüksek lisans tezi de görebildiğimiz kadarıyla benzer özellikler taşımaktadır. Hatta hiç arşiv belgesi kullanılmamıştır. Kâmil Paşa hakkında hazırlanan doktora tezi ise eksiklerine rağmen en kapsamlı çalışma olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde araştırmaya yeni açılan belgeler de ele alınarak yeni bir çalışma yapılması gerektiği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

A.ARŞİV BELGELERİ

- 1 KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi (Girne). *Kıbrıs Şer'iyesinden Müdevver Tereke Defteri, 1911-1924*, s.8/14-15.
2. KKTC Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kutu No: 181, Gömlek No: 4075(90), Tarih 1927.
- 3.Güney Kıbrıs Rum Yönetimi Basın Arşivi'nde bulunan Türkçe Gazeteler

B.GAZETELER

- 1.Birlik
- 2.Kıbrıs
- 3.Müsavet
- 4.Seyf
- 5.Söz

C.ANSİKLOPEDİLER

1. Encyclopedia Americana
2. Encyclopedia Britannica
3. Türk Ansiklopedisi

D.KİTAPLAR VE MAKALELER

1. An, Ahmet, *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002.
2. Bayur, Hilmi Kâmil, *Sadrazam Kâmil Paşa, Siyasî Hayatı*, Ankara 1954.
3. Bağışkan Tuncer, *Kıbrıs'ta Osmanlı Türk Eserleri*, Lefkoşa 2005.
4. Dedeçay, Dr. Fikret Rassim, Lefkoşa 1998.
5. Gürkan, Haşmet Muzaffer, *Kıbrıs Tarihinden Sayfalar*, Lefkoşa 1982.
6. Hakeri, Bener Hakkı, *Kıbrıs Türk Ansiklopedisi*, I. Cilt, (tarihsiz).
7. Kuffi, Dr. Erol, "Sadrazam Kâmil Paşa Kıbrıs'ta", *Benim Kıbrıs'ım*, Mart-Nisan 2001.
8. İnal, İbnül Emin Mahmut, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, (Tarih ve yer yok.)
7. Storrs, Ronald, *Orientalisms*, London 1937.

E.TEZLER

- Kutlay, Nurbanu, *Makedonya Meselesi ve Kıbrıslı Kâmil Paşa*, (Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon 1988.
- Şen, İsmail, *Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa (1832-1913)*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara 1995.

EKLER

1.Kıbrıs'ta Türkçe olarak Yayımlanan Kıbrıs Gazetesinde Kâmil Paşa'nın Ölümünden Sonra Yer Verilen Tercüme-i Hali⁷⁴

Kâmil Paşa Mısır Topçu yüzbaşlarından Kıbrıslı ve Piroili Salih Ağa'nın mahdumu idi.

1248 tarih-i hicrîsinde Kıbrıs'ta Lefkoşa'da Girne Kapısı civarındaki hanelerinde tevellüt etmiş idi.

Evvelâ Kıbrıs'ta tedris ve ba'de Mısır'da El sine Medresesi'nde ikmal-i tahsil eylemişti.

17 yaşında ve 65 tarihinde hükümet-i Mısıriyye ve 88'de Devlet-i Aliyye hizmetine dahil olup Kıbrıs Ceziresi Evkaf Müdürlüğü'ne, muahharen Tuzla Kazası Kaymakamlığı'na, 80 senesinde Kıbrıs Muhasebeciliği'ne, o sırada uhdesine rütbe-i saniye sınıf-ı sanisi tevcihiyle Sayda Muhasebeciliği'ne, bir sene sonra Suriye Merkez Mutasarrıflığı'na, müteakiben mirmiranlık rütbesiyle Beyrut Musarrıflığı'na, 84 senesinde Rumeli Beylerbeyliği rütbesiyle Trablusşam Mutasarrıflığı'na, 85 senesinde Halep Vilayeti Merkez Mutasarrıflığı'na, ve vilayet muavinliği ile Umûr-ı Ecnebiyye Müdüriyeti'ne, 86'da Filibe ve Ba'de Kudüs Mutasarrıflıklarına, ve daha sonra Hersek, Beyrut, Kudüs Mutasarrıflıklarına, 92'da Sakız, 93'te Beyrut Mutasarrıflıklarına ve 94 senesinde rütbe-i vezaretle Kosova ve Halep valiliklerine tayin edilmişti.

96'da Dahiliye Müsteşarlığı inzıvamıyla İntihab-ı Memurîn-i Mülkiye Komisyonu riyasetine ve muahharen Evkaf ve 97'da Maarif Nezaretlerine tayin edilmişti.

Ba'de Umûr-ı Nafia Komisyonu azalığına ve yine Evkaf Nezareti'ne tayin ve 302 senesinde uhdesine mesned-i celil-i sadaret tevcih buyurulmuştu.

309'da infisal etmiş ve ba'de ikinci defa olarak yine bir müddet makam-ı sadarete bulunmuş ve daha sonra Aydın Valiliği'ne tayin edilmişti.

Murassa İmtiyaz, Murassa Osmanî Nişan-ı zîşanlarıyla birinci mecidî Nişanını, Altın ve Gümüş İmtiyaz Madalyalarıyla Girit Madalyasını ve düvel-i ecnebiyeden pek çoklarının büyük nişanlarını hamil idi.

1913 senesi Teşrîn-i evvel'inin⁷⁵ 14 üncü Cuma günü Lefkoşa'da irtihal-i dar-ı beka eylemiştir.

Rahmetullah-ı aleyh.

⁷⁴ Kıbrıs, 24 Teşrîn-i sâni 1913, s.2-3.

⁷⁵ Teşrîn-i sâni olmalı.

2. Kamil Paşa'nın Terekesi, Kıbrıs Şer'iyyesinden Müdevver Tereke Defteri, 1911-1924, s.8/a.

8

Kamil Paşa'nın Terekesi

№	İsim	Neşri	Şerhi
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

... ..

2. Kamil Paşa'nın Terekesi, Kıbrıs Şer'iyyesinden Müdevver Tereke Defteri, 1911-1924, s.8/a.

Arap Ahmet mahallesinde Müftüzade Hafız Şefik Efendi'nin hanesinde muvakkaten ve misafireten mukim iken 14 Zilhicce 1331 ve 14 Teşrîn-i sâni 1913 on dördüncü Cuma günü füceten irtihal-i dar-ı beka eden sadr-ı esbak Kâmil Paşa hazretlerinin veraseti zırde muharrer-ül-esami kimselerin imzalarıyla merhum-ı müşarunileyhin zevce-i menkuha-i metrukesi Laika Hanım bint-i Mehmet Efendi ve sulbi sağır oğlu Nazım Bey ve sulbi kebir oğulları Mahmut ve Süreyya ve Salahaddin Beyler ile gaibünü min-el-abd sulbi kebir oğulları Şevket ve Mehmet ve Nihat ve Abdullah ve Said ve Osman ve Muzaffer Beyler ile sulbi sağır oğlu Hilmi Bey ve sulbe kebir kızları Nefise ve Makbule hanımlara münhasıra olup müşarunileyhin vasî-i muhtârı bulunmadığından terekesi mucib-i tahrir olmağla mahalle-i mezkûre imamı Müftüzade faziletli Hafız Tayyib Efendi ve Beytülmal müdürü vekili merhum Cemal Efendizade İzzetli Mehmet Münir Bey hazır olup mahalle-i mezkûre muhtarı bulunmadığından müşarunileyhin sakın bulunduğu mezkûr hanede bulunan eşyası ma'rifet-i şer'le ber vech-i zîr tahrir ve terkîm ve bâlâda memhûr mühürleri zâtisi dahi kabl-i şer'iden tayin olunduğu işbu mahalle şerh verildi.

16 Zilhicce 331 ve 16 Teşrîn-i sâni 913 ve 3 Teşrîn-i sâni 329

Müftüzade

İbn-ül hacer bin Şakir

Mehmet Tayyib

Kıymet-i Muhammeniye

	Lira	Ş ⁷⁶	K ⁷⁷
1 Adet altın saat	6	0	0
Altın kaplama dört ağızlı çakı	1	0	0
1 adet Altın kenarlı gözlük	0	10	0
1 adet altın enfiye kutusu	3	0	0
1 adet altın saat ve platin kordon	10	0	0
Nakd-i mevcut ma-cüzdan	0	5	6
Nakd-i mevcut	0	0	4
1 adet zer-gerdan tırnağından ma'mul tesbih	0	2	0
1 adet ustura 2 adet makas 1 adet kurşun kalem	0	3	0
4 adet cüzdan	0	0	0

⁷⁶ Ş=Şilin

⁷⁷ K=Kuruş

1 adet El defteri	0	0	0
1 adet gözlük	0	1	0
1 adet murassa' imtiyaz nişanı ⁷⁸			
Bir adet Bank-ı Osmanî çek defteri			
701 231 ve 21 ila 725 231 Mısırdı(?) isti'mal olunan 713 231 evrak-ı zatiye			
2 adet mühür bâlâda matbu' ma çanta			
	21	02	1

Ber vech-i bâlâ muharrer merhûm-ı müşarunileyhin eşyası olup marifetimizle tahrir olunarak bir çanta derununa vaz' olunup Arap Ahmet Mahallesi İmamı Hafız Tayyib Efendi ve mahkeme-i Şer'iyye baş kâtibi Ahmet Hulûsi Efendi mühürleriyle temhiren Mahkeme-i şer'iyyeye teslim olunduğu beyan olunur. [16 Zilhicce 331 ve 16 Teşrîn-i sâni 913 ve 3 Teşrîn-i sâni 329]⁷⁹

Kıymet-i Muhammeniyeye

Lira § K

	Lira	§	K
Nakl-i Yekûn	21	2	1
3 adet palto Kazmir müsta'mel	1	0	0
4 adet Osmanlı setresi kazmir ve 4 adet pantolon	1	0	0
2 Adet kürk müsta'mel Sincap'tan ma'mul	2	0	0
1 adet bavul	0	10	0
2 adet kaloç potin çift müsta'mel	1	0	0
	26	12	1

⁷⁸ Bu eşyalara değer biçilmemiştir.

İşbu sütunda muharrer beş kalem eşya yanımızda mahfuz olduğu işbu mahalle şerh ve imza olunur. 16 Zilhicce 331

Pederimiz merhûm-ı müşarunileyh sadr-ı esbak Kâmil Paşa hazretlerinin bilcümle eşyası işbu sahifede muharrer olan eşyadan ibaret olup elyevm muvakkaten sakın olduğu hanede başka bir eşyası olmadığını mübeyyen işbu mahalle imza eyleriz. [16 Zilhicce 331 ve 16 Teşrîn-i sâni 913 ve 3 Teşrîn-i sâni 329]⁸⁰

Zevcesi

Laika

Mahmut

Süreyya

Salahaddin

Şuhûd-ül Hal

Mahmud

Mehmet Ratib

Ali(?)

Mehmet Ali

Müşarunileyhin bâlâda muharrer eşyasının beynimizde bil-müzayede bâlâda terkîm olan kıymetleri semen-i misl olduğunu ve iştirasına talip olmadığını talibi bulunan vereseden saadetli Mahmud Bey Efendi'ye itası tensib olunmuştur. 26 Teşrîn-i sâni 913 ve 26 Zilhicce 331.

Müşarunileyhin dayini Müşarunileyhin mahdumu
Müşarunileyhin mahdumu

Mehmet Tayyib

Süreyya

Salahaddin

Müşarunileyhin zevcesi ve

sigarî zevceleri

Laika

⁷⁹ Bu tarihler tarafımızdan ilave edilmiştir. Metnin orjinalinde ise "aynı tarihte" anlamına gelen işaretler vardır.

⁸⁰ Bu tarihler tarafımızdan ilave edilmiştir. Metnin orjinalinde ise "aynı tarihte" anlamına gelen işaretler vardır.

Bâlâda muharrer eşyayı terkîm olan kıymetleri ile beyn-el verese uhdemde kaldığı cihetle bil-kabul işтира eylediğimi tasdik eylerim. [26 Teşrin-i sâni 913 ve 26 Zilhicce 331]⁸¹

Mahmut

Defterdar tarafından

Münir Bey

Şühud-ül hal

Yaver Mehmed Ratib

⁸¹ Bu tarihler tarafımızdan ilave edilmiştir. Metnin orjinalinde ise "aynı tarihte" anlamına gelen işaretler vardır.

2.Kamil Paşa'nın Terekesi, Kıbrıs Şer'iyyesinden Müdevver Tereke Defteri, 1911-1924, s.8/b.

Mecmu'u yirmi altı lira on iki şilin bir kuruştan ibaret olan eşya-i mezkûre tamamen makbuzum olmuş olduğu gibi işbu tereke esmânından yirmi bir lira altı şilin bir kuruş on paradan ibaret bulunan techîz ve tekfîn mesarifâtı makbuzum olduğunu mübeyyen işbu mahalle imza eylerim. 26 Teşrîn-i sâni 913

Merhûm-ı müşarunileyhin mahdumları

	Mahmut			
	Lira	Ş	K	
Mecmu'u Tereke	26	12	1	
Techîz ve tekfîn mesarîfî olup mîr-i mümaileyh Mahmut Bey tarafından masrûf ve kadr-i ma'ruf olduğu bil-ihbar nümayan olmağla mîr-i mümaileyhe verilen	21	6	1	10 ⁸²
Baki Kalan	05	11	4	30 ⁸³
Larnaka Bank-ı Osmanî şubesinde müteveffa-yı müşarunileyhin mahfuz olduğu direktuarlıktan iş'ar olunup vuku' bulan talep üzerine Lefkoşa şubesinden irsal kılınan	5	5	5	
Müteveffa-yı müşarunileyh zimmetinde mahkûmün bih alacağı olan mebalîğе mahsuben Müftüzade faziletli Hafız Tayyib Efendi'ye verilen	10	11	4	30 ⁸⁴

Müteveffa-yı müşarunileyh Kâmil Paşa zimmetinde bila-mahkûmün bih alacağım olan elli altı lira on beş şilin üç kuruşa mahsuben terekenin bakiyesi olan bervech-i bâlâ on lira onbir şilin dört kuruş otuz para makbuzum olmuştur. 26 Teşrîn-i sâni 913.

Mehmet Tayyib

⁸² Bu ifade 10 para anlamındadır.

⁸³ Bu ifade 30 para anlamındadır.

⁸⁴ Bu ifade 30 para anlamındadır.

Müteveffa-yı müşarunileyhin imtiyaz nişan-ı âlisi hakkında olacak muamele Bâb-ı âliden istifsâr edildiğinden vürüd edecek cevaba göre iktizası ifa olunmak üzere mezkûr nişan bir kutu derûnuna vaz' ve üzeri Arap Ahmet Paşa mahallesi imamı Tayyib ve Baş Kâtip Hulûsi Efendiler tarafından tahtîm ettirilerek mahkemede hıfz edildiği ve iki kıt'a mühür dahi bir kutu derûnuna mevzu' olunduğu halde ol vechile tahtîm ettirilerek kezalik mahkemede hıfz edildiği ve çantası derûnunda zuhûr eden dört adet sağır cep defteriyle bir adet icar defteri evrak-ı saire kezalik bir zarf derûnuna vaz' ve üzeri bez ile setr edildikten sonra o suretle tahtîm kılınarak mahkemede alıkonulduğu cihetle keyfiyet ma'lûm olmak üzere işbu mahalle tezyîl edildi. [26 Teşrîn-i sâni 913.]

Mahkeme Baş Katibi
Ahmet Hulûsi

Arap Ahmet Mahallesi İmamı
Mehmet Tayyib

Merhûm-ı Müşarunileyhin Mahdumları
Mahmut Bey

2.Kamil Paşa'nın Terekesi, Kıbrıs Şer'iyyesinden Müdevver Tereke Defteri, 1911-1924, s.14/a.

Sadr-ı esbak merhum Kâmil Paşa'nın çantasında zuhûr edip mahallesi imamı Hafız Tayyib Efendi ile Mahkeme Baş Kâtibi Hafız Ahmet Hulûsi Efendi taraflarından mahkemeye getirilip merhum-ı müşarunileyh veresesinde Mahmut Bey dahi hazır olduğu halde bir bez derûnuna vaz' olunan evrakın Bâb-ı âli'ye irsal ve takdimi makam-ı sami-i Sadaret-penâhîleriyle tarih ve⁸⁵ numarolu emirnameye iş'ar buyurulan evrakın kaydı lâzım gelmiş olduğu cihetle mümaileyh Tayyib Efendi hazır olduğu halde mezkûr bez küşad olunarak evrak-ı mahbusenin nev' ve adedi ber vech-i zîr kayd ve tezyîr olunur.

6 Cemaziyelahir sene 332 ve 18 Nisan 330 ve 1 Mayıs 914

Han-ı dergân müstecirleriyle bedel-i icaresini mübeyyen el defteri ve derûnunda bulunan iki sahife elli bir hesap pusulası	1 adet
Bir takım mütâlaât-ı siyasiyeye dair fikarât muharrer bulunan [١٥١] ⁸⁶ hatt-ı destiyle muharrer bulunan küçük cep defteri	1 adet
Kezalik Girit meselesinin halli ve Potsdam mülâkatına ve saire hakkında mütâlaât-ı siyasiyeyi mtazammın fikralar muharrer bulunan diğer küçük bir cep defteri	1 adet
İşbu defterin derûnuna mevzu' Bulgaristan ilân-ı istiklâline dair mütâlaâname	1 adet
Ve İzmir'de Hacı Bilâl Ağa Evkafı'ndan olan hanın mutasarrıflarının esâmi ve eshamını mübeyyen varaka	1 adet
Arabi-ül ibare varaka	1 adet
Ve İngilizce muharrer varaka	2 adet
Kezalik bazı mütâlaât-ı siyasiyeyi havi diğer küçük cep defteri	1 adet
Bazı fikarât-ı tarihiye ve mütâlaâ-i siyasiyeyi muharrer olan diğer cep defteri	1 adet
Türkçe Kart dö vizet	40 adet
Fransızca Kart dö vizet	35 adet
Baş Kumandan Vekili Nazım Paşa'ya keşide edilmiş olan 20 Teşrîn-i evvel 328 tarihli ve gayet müsta'cel işaretli şifre telgrafname müsveddesi olup zîri merhûm-ı müşarunileyh tarafından mümzâ olup Bulgar ordusunun ilerlemesi ve Şark Ordumuzun Kırk Kilise'den ric'ati üzerine tedabir-i inzibatiye için tayin olunacak memurlar hakkında istifsâr-ı mütâlaâyı havidir. Varak	3 adet
Baş Kumandan Nazım Paşa'nın Çerkes Köyü'nden keşide eylediği şifreli telgrafnamenin halli sureti varak	2 adet
Atabe-i ulyaya yazılmış bir mütâlaâ-i siyasiyeyi havi bir arıza müsveddesi varak	3 adet
18 Kânun-ı evvel 328 tarihli ve hatt-ı destiyle muharrer siyasi bir müsvedde	1 adet

⁸⁵ Defterde tarih ve numara kısmı boş bırakılmıştır. Fakat bir sayfa sonraki kayıta tarih ve numara olarak "5 Mart 330 tarihli ve 2 numarolu" emirname denildiği için bu tarih ve numaranın da aynısı olduğu düşünülebilir.

⁸⁶ Sadece Elif, Lam ve Dal harfleri bulunmaktadır. Bu nedenle bir anlam verilememiştir.

Bilâ-tarih ve mesaliheye dair düvel-i muazzama süferası tarafından Bâb-1 âli'ye verilen müttehid-ül meal notaya verilecek cevabın şekli hakkında mütâlaâyı havi ve hatt-ı destiyle mütâlaâ varaka	1 adet
Ve diğer Edirne şehrine dair pusula	1 adet
Müşarunileyhin hatt-ı destiyle muharrer kezalik sulh meselesinin istişaresi için akd olunan meclis-i umûmîye dair pusula	1 adet
Hotel Sabatini havi pusula	3 adet
Makedonya ve Arnavutluk hakkında bazı mütâlaâyı havi ve hatt-ı destiyle pusula	1 adet

2.Kamil Paşa'nın Terekesi, Kıbrıs Şer'iyyesinden Müdevver Tereke Defteri, 1911-1924, s.14/b.

Devlet-i Aliyye ile Bulgar hükümeti beyninde uzun müddetle tecavüzî ve tedafûî bir muahede akdına ve şer'etine dair hatt-ı destiyle muharrer pusula	1 adet
Edirne muhasarasını dair ikişer numarolu işaretiyle varaka	2 adet
28 Haziran 1909 tarihli Londra'dan mevrûd İngilizce tahrîrât	1 adet
İngilizce mektup	1 adet
Arapça davet tezkeresi	1 adet
İngilizce davet tezkeresi	1 adet
Edirne şehrinin suret-i husûsiyede idaresi hakkında hatt-ı destiyle muharrer varaka	1 adet
Muharebe-i haziranın esasına ve suret-i cereyanına dair bazı mütâlââyı havi hatt-ı destiyle muharrer varaka	1 adet
Haralambo imzalı mektup	1 adet
İngilizce telgrafname	1 adet
Sadrazam Mamut Şevket Paşa imzasıyla Iskenderiye'de merhum-ı müşarunileyhe çekilen 12 Nisan 329 tarihli telgrafname-i cevabî	1 adet
Mabeyn Baş Kitabet-i Celilesi'ne muharrer bir telgraf müsveddesi	1 adet
Şevket imzalı 19 Mayıs 329 tarihli bir tarafı makbuzât ve diğer tarafı medfuât diye hesap pusulası	1 adet
21 Kânun-ı sâni 329 tarihli ve imzasız bir hesap varakası	1 adet
Hatt-ı destiyle muharrer yemek listesi	1 adet
Hattı destiyle muharrer pusula	3 adet
Reçete	10 adet
İngilizce muharrer müsvedde	2 adet
Arapça ebyât	1 adet
Akrabası esâmileri muharrer pusula	1 adet
İngilizce muharrer davet tezkeresi	1 adet
Bank-ı Osmanî'nin bir cilt çek defteri olup yirmi beş varaklı olup on üçü müsta'mel ve on ikisi gayr-ı müsta'mel bir çek defteri	1 adet
Merhûm-ı müşarunileyhe Bank-ı Osmanî'nin Lefkoşa şubesi müdüriyetinden yazılmış mektup	1 adet
Lefkoşa Bank-ı Osmanî şubesinin 26 Haziran 913 tarihli iki yüz elli liralık makbuz ilm ü haberi	1 adet
Diğer 8 Eylül 913 tarihli elli liralık makbuz ilm ü haberi	1 adet
Diğer 18 Teşrin-i evvel 913 tarihli yüz liralık makbuz ilm ü haberi	1 adet

Merhûm-ı müşarunileyhin evrâkı bâlâda müfredâtı muharrer defâtir ve resmî ve husûsî müsvedâtтан ibaret olduğu ve cümlesi bir zarf derûnuna vaz' olunarak ayrıca Amerikandan bir bez derûnuna konularak üzeri tarafımızdan

tahtım edilip Bâb-ı âli Canib-i Sami'sine li-ecl'il irsal mahkemede hıfz edildiği şerh verildi. 6 Cemaziyelahir 332 ve 1 Mayıs 914

Kâtib-i Sani

Baş Katip

(İmza)⁸⁷

Mehmet Ratib

Ahmet Hulûsî

Mühür⁸⁸

⁸⁷ Okunamadı.

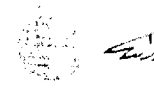
⁸⁸ Okunamadı.

2.Kamil Paşa'nın Terekesi, Kıbrıs Şer'iyyesinden Müdevver Tereke Defteri, 1911-1924, s.15.

مجلسه ۱۵۰۰ تا ۱۵۰۱
 در روز ۱۵ اردیبهشت ۱۳۱۰ قمری
 در محضر کتبی و شفاهی
 تمام اموال متوفی کمال پاشا
 در این مجلسه تقسیم شد
 و در تاریخ ۱۸ اردیبهشت
 ۱۳۱۰ قمری در دفتر کتبی
 ثبت گردید و در تاریخ
 ۲۰ اردیبهشت ۱۳۱۰ قمری
 در دفتر شفاهی ثبت
 گردید
 امضاء و مهر
 امضاء کتبی
 امضاء شفاهی

در روز ۱۸ اردیبهشت ۱۳۱۰ قمری
 در محضر کتبی و شفاهی
 تمام اموال متوفی کمال پاشا
 در این مجلسه تقسیم شد
 و در تاریخ ۲۰ اردیبهشت
 ۱۳۱۰ قمری در دفتر کتبی
 ثبت گردید و در تاریخ
 ۲۲ اردیبهشت ۱۳۱۰ قمری
 در دفتر شفاهی ثبت
 گردید
 امضاء و مهر
 امضاء کتبی
 امضاء شفاهی

در روز ۲۲ اردیبهشت ۱۳۱۰ قمری
 در محضر کتبی و شفاهی
 تمام اموال متوفی کمال پاشا
 در این مجلسه تقسیم شد
 و در تاریخ ۲۴ اردیبهشت
 ۱۳۱۰ قمری در دفتر کتبی
 ثبت گردید و در تاریخ
 ۲۶ اردیبهشت ۱۳۱۰ قمری
 در دفتر شفاهی ثبت
 گردید
 امضاء و مهر
 امضاء کتبی
 امضاء شفاهی

در روز ۲۶ اردیبهشت ۱۳۱۰ قمری
 در محضر کتبی و شفاهی
 تمام اموال متوفی کمال پاشا
 در این مجلسه تقسیم شد
 و در تاریخ ۲۸ اردیبهشت
 ۱۳۱۰ قمری در دفتر کتبی
 ثبت گردید و در تاریخ
 ۳۰ اردیبهشت ۱۳۱۰ قمری
 در دفتر شفاهی ثبت
 گردید
 امضاء و مهر
 امضاء کتبی
 امضاء شفاهی

2.Kamil Paşa'nın Terekesi, Kıbrıs Şer'iiyesinden Müdevver Tereke Defteri, 1911-1924, s.15.

Sadr-ı esbak Kâmil Paşa merhûmun hamil olduğu Murassa İmtiyaz Nişanı ile evrakının Mahkeme Baş Kâtibine tevdiien Bâb-ı âli Canib-i Sami'sine takdimi cevaben şeref-vârid olan 5 Mart 330 tarihli ve 2 numarolu emirname-i sadaret-penâhîde emr ve iş'ar buyurulmuş olduğu cihetle mezkûr Murassa' Nişan-ı zîşân taşları tamam olduğu halde ahz ve bir kutu derûnuna vaz' ile kabz eylediğim gibi müşarûnileyhin çantasında zuhûr edip mahkemeye mevdu' bulunan ve adedi Kıbrıs Kadılığı'ndan makam-ı müşarunileyhe cevaben yazılan 7 Cemaziyelahir 332 ve 19 Nisan 330 tarihli ve 146 numarolu arizaya melfûf listede muharrer olan bilcümle evrakını defter-i kassamını altın kese derûnuna mevzu' iki kıt'a mührünü kezalik ahz ve kabz eylediğimden Nişan-ı Osmanî-i mezkûr ile evrâk-ı melmûse ve defter-i kassamı ve mühürleri Bâb-ı âli Canib-i Sami'sine mezkûr inhâ ile beraber teslim ve ita edeceğimi mübeyyen işbu mahalli tahtûm eylerim.

7 Cemaziyelahir 332 ve 19 Nisan 330

Baş Kâtib-i Mahkeme

Ahmet Hulûsi

Ber vech-i bâlâ Nişan-ı zîşân-ı mezkûr ile evrak ve kassam ve mühürleri Bâb-ı âli Canib-i Sami'sine takdim etmek üzere Baş Kâtib-i mümâileyh Hafız Ahmet Hulûsi Efendi huzurumda bizzat kabz ve teslim edip bâlâdaki şerh tahrir olunarak zîrini tahtûm eylediğini tasdik ederim.

7 Cemaziyelahir 332 ve 19 Nisan 330

Kâtib-i Sâni

Mehmet Ratib⁸⁹

⁸⁹ Defterin bu sayfasında yer alan diğer bilgiler Mehmet Kâmil Paşa ile ilgili olmadığından çevrim yazısı yapılmamıştır.

**3.Kâmil Paşa'nın Kıbrıs'ta, Lefkoşa'da Arap Ahmet Paşa Camii
Haziresinde Bulunan Mezarı**

4.Kâmil Paşa'nın Mezarının Türkçe Kitabesi

5.Kâmil Paşa'nın Mezarının İngilizce Kitabesi

6.Kâmil Paşa Kıbrıs'ta. 1913. Fotoğrafın Ashı KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi'nde bulunmaktadır.

7. Kâmil Paşa'nın 1913'te Kıbrıs'a Gelmesi Vesilesiyle Kıbrıs'ta Rumca Olarak Yayınlanan Foni Tis Kipru Gazetesinde Yer Verilen Fotoğrafi.
3 Mayıs 1912, s.2.

ΦΩΝΗ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

Η ΑΥ. Ο ΚΙΑΜΗΛ ΠΑΣΑΣ

Ο ἐν Λευκωσία διατρίβων ἐπιφανὴς γηραιὸς πολι-
τικός τῆς Τουρκίας.

**8. Kâmil Paşa'nın Kıbrıs'taki Mezarının 1927 Yılında Yaptırılması
Vesilesiyle Mısır'da Yayımlanan Müsavat Gazetesinde Yer Verilen
Fotoğrafı. 7 Kânun-ı Evvel 1927, s.1.**

